ВІР

I

За вокнамі вецер. Нават у змроку відаць, як хвоя хістаецца ўлева-ўправа, махнатая галіна матляецца перад самай шыбінай. Пакой дацэнта Несцяровіча на другім паверсе адмыслова выштукаванага з сасновага цёсу двухпавярховага дома, вокны якога якраз дасягаюць шатаў дрэў.

Вецер мацнее. Пошум сосен зліваецца ў суцэльны гул: доўгі, працяглы, чымсьці самотны, трывожны. Несцяровіч любіць летнія навальніцы, доўгую асеннюю непагадзь, нават вось такія зімовыя завірухі. Але гэта тады, калі на душы спакой, раўнавага. Цяпер жа душа ўзрушана, прыгнечана, і Несцяровіч не ведае прычыны гэтага.

Пачалася зімовая сесія студэнтаў, два тыдні Несцяровіч вольны, як вецер, і ён прыехаў у гэты бласлаўлёны Дом творчасці пісьменнікаў што-небудзь напісаць. Бо ён не толькі выкладчык універсітэта, літаратуразнавец, а і пісьменнік-празаік.

Дом творчасці — былая паляўнічая рэзідэнцыя высокага ўрадавага чыноўніка. Чыноўніка з пасады турнулі, дом, у якім налічваецца чатырнаццаць пакояў, аддалі пісьменнікам. Пішыце, маўляў, тварыце, праслаўляйце бацькаўшчыну. Відаць, сам Бог паспрыяў, каб пісьменнікі займалі гэты дом. Бо куды б дзеўся Несцяровіч ці такія, як ён, службоўцы-літаратары, каб не гэты схаваны ў лесе, за два дзесяткі кіламетраў ад Мінска, дом. Тут пануе цішыня і някепска харчуюць. Галоўнае, што сюды можна ўцячы ад гарадскога тлуму, мітусні, сходаў, паседжанняў.

Пакой дастаўся Несцяровічу добры, з вокнамі на густы зялёны сасоннік.

З таго часу, як Несцяровіча прынялі ў Саюз пісьменнікаў, ён некалькі разоў бываў у Доме творчасці. Летам, восенню, зімой. Ведае тут амаль усе пакоі.

Раніцай Несцяровіч вярнуўся з Мінска, з пагулянкі. Дзень прапаў, бо за пісьмовы стол ён так і не сеў. Шумела ў галаве, ён быў млявы, разбіты. Адзначаў саракапяцігоддзе дэкан філалагічнага факультэта, і не пайсці было нельга.

Сорак пяць гадоў — не прычына для балявання, але дэкану якраз далі ордэн, і ён не мог ухіліцца, каб не пачаставаць тых, з кім разам працуе.

Несцяровіч, дзе б там ні было, не перапівае, не было выпадку, каб ён перабраў. Ён і на баляванні ў дэкана не перапіў, але мінулі суткі, а ён не можа прыйсці ў норму. У дадатак няпэўная, няясная трывога вярэдзіць душу.

Лес за акном шуміць усё гучней. Асабліва глухія ўздыхі даносяцца з сярэдзіны: там нешта трашчыць, ломіцца, валіцца. Раптам шугануў снег, ды такі густы, напорны, што нават сасны пад акном стала не відаць. Зіма нарэшце канчаткова ўсталявалася. Доўга, чатыры ці нават пяць месяцаў, будзе вісець над зямлёй цёмнае неба і сыпаць снегам, будуць свістаць-разгульваць вятры. Лясныя жыхары пахаваюцца ў норкі, дуплы, і адзін толькі дзяцел будзе дзюбаць жалезным носам па амярцвелай галіне ці вяршаліне сасны.

Несцяровіч не любіць зіму. Ён вырас у небагатай шматдзетнай сям'і — тры хлопцы і дзяўчына, бацька працаваў стрэлачнікам, і ягонага заробку нават на хлеб не хапала. Малы Алесь зімою заўсёды мёрз. Бо не насіў ні кажуха, ні валёнак, ні нават добрага цёплага паліто. Не было ў бацькі капіталаў, каб купляць такія рэчы...

Даўно спіць Дом творчасці. Хоць, можа, які-небудзь дзівак, наморшчыўшы лоб, сядзіць за сталом (ёсць пісьменнікі-начнікі). І кампанія не брындае па дарозе: у такую віхуру носа не вытыркнеш з дому.

Несцяровіч рассцілае пасцель, выключае настольную лямпу, кладзецца ў ложак. Ён нажыў сабе хваробу, хоць яшчэ не стары: марудна, пакутліва засынае. Гадзіну ці нават больш варочаецца ў ложку, успамінае розныя падзеі ці мясціны, пакуль сон канчаткова не адолее.

Ён нарэшце засынае. Але праз нейкую гадзіну падхоплі-

ваецца. Яму раптам робіцца яснай прычына душэўнага неспакою. Неяк не так, не як звычайна, паводзіла сябе на банкеце жонка. Яна ўвогуле эмацыянальная, мае ў характары штосьці ад артысткі і любіць верхаводзіць за сталом. Несцяровічу нават падабалася, што жонка дасціпная, добра валодае гумарам, здольная ажывіць любую кампанію.

Аднак на ўчарашнім вечары жонка была непадобнай на сябе. Занадта вогненна-вясёлая, яна мітусілася, прамаўляла тосты, закрануўшы кепікамі ледзь не ўсіх прысутных на банкетаванні людзей.

Такой сваёй Галіны Мікалаеўны Несцяровіч яшчэ не бачыў. У гэтай яе няўрымслівай мітусні як бы адчуваўся нейкі надрыў. Што магло здарыцца?

Несцяровіч жанаты другі раз. Можна сказаць, што гэта ягоная драма і нават трагедыя. Ён ажаніўся з дзяўчынай першага, яшчэ школьнага, кахання, хоць прадчуваў, што гэтага не трэба было рабіць. Але ён не мог пераступіць праз пачуццё, якое гарэла ў душы амаль дзесяць гадоў. Гэта было безаглядпае юнацкае каханне, якое не прымае ў разлік жыццёвай прозы, не звяртае ўвагі на супярэчнасці жыцця. Цяпер, з цягам часу, ён разумее, што Ізольда, першая жонка, яго зусім не любіла, звяртаючы ўвагу толькі на сваю асобу. Ён ёй, вядома, трохі падабаўся, але не больш, чым іншыя. Не была яна, дачка настаўніка, асаблівай прыгажуняй, не вызначалася здольнасцямі да навук. "Цвёрдая пасрэдніца",— неяк сказаў пра яе завуч дзесяцігодкі, якую дзяўчына заканчвала. Яна рана пачала знацца з хлопцамі. Мяняла іх як пальчаткі. Можа, па гэтай прычыне і на шлюб глядзела як на нейкі ўзаконены саюз, дзе зусім не абавязковая ўзаемная адданасць мужа і жонкі. Ёй думалася, што пры такой адданасці будзе аднастайнае паныла жыццё, якое не прынясе жанчыне ніякай радасці.

Вось такая была Ізольда, першая жонка Несцяровіча. Чаму ж ён з ёй ажаніўся? Быў верны абавязку: яна зацяжарыла і сказала пра гэта. Уцякаць у кусты ён не мог. Не паважаў бы самога сябе. Пазней, перабіраючы ў памяці акалічнасці сваёй жаніцьбы, ён вельмі засумняваўся, што іменна ад яго Ізольда зацяжарыла. З горам папалам прабіўшыся ў настаўніцкі інстытут, яна (да Несцяровіча даходзілі глухія чуткі) вяла там вельмі вольнае жыццё.

У дваццаць шэсць развёўшыся з Ізольдай, пакінуўшы ёй трохгадовага сына (аліменты па тым часе складалі ледзь не палавіну заробку Несцяровіча, бо "добраахвотная" падпіска на аблігацыі клалася цалкам на ягоную долю заработнай платы), Несцяровіч вельмі падазрона стаў глядзець на дзяўчат і жанчын. Яны наогул здаваліся яму хцівымі, легкадумнымі, здрадлівымі істотамі.

З ранніх гадоў Несцяровіч чытаў кнігі, і, відаць, яны дапамаглі яму стаць зацятым рамантыкам. У яго склаўся нейкі стэрэатып паводзін юнака і дзяўчыны: хлопец змагаецца за жыццёвы поспех, дасягае яго і як дар кладзе да ног каханай, а яна ва ўзнагароду дорыць яму сваё сэрца. Відаць, так паводзілі сябе сярэдневяковыя рыцары, і гэта Несцяровічу падабалася.

Тут таксама паўставала пытанне аб прыгажосці, бо кахання без прыгажосці не бывае. Ізольду Несцяровіч лічыў вельмі прыгожай, а сябе — не. У Германіі, калі скончылася вайна, ён некалькі разоў сфатаграфаваўся. І — здарыўся цуд. На фатаграфіях ён выглядаў не проста самым звычайным, а нават вельмі прыгожым хлопцам. Нібы брыдкае качанё ператварылася ў лебедзя. Прывабны выгляд на фотакартках Несцяровіч прыпісваў майстэрству нямецкіх фатографаў.

Пасля вяртання з фронту Несцяровіч схуднеў, зблажэў. Па-першае, харч быў не надта добры. Па-другое, пакутаваў ад розных згрызот. Два гады ён быў у акупацыі, год ці болей памагаў партызанам, затым і ў атрад пайшоў. Але такіх, як ён, усё адно не надта прывячалі. У грамадстве тады панавала дурнота, якую цяпер называюць чужаземным словам "таталітарызм". Нібы нараджаўся новы клас. Не разбіраючы, разумныя яны ці не надта, валодаюць арганізатарскімі здольнасцямі ці не, тых, хто вярнуўся з фронту, не быў у акупацыі, прызначалі на кіруючыя пасады: старшыня калгаса, загадчык, кіраўнік прадпрыемства. Былым палонным, акружэнцам або тым, хто жыў пры акупацыі ды яшчэ дзе-небудзь працаваў, дарога на такія пасады была перакрыта.

Несцяровіч заўсёды думаў пра вучобу. Дарма не прапусціў не тое што года, а нават месяца. Ён быў нібы створаны для чытання кніг, якія падштурхоўвалі да роздуму аб усім навакольным.

З другой жонкай, Галінай Мікалаеўнай, Несцяровіч сыходзіўся марудна, пакутліва. Мабыць, прычынай гэтага была першая жаніцьба. Ён стварыў сабе вобраз ідэальнай дзяўчыны, якая беражэ сябе для абранніка, якога настойліва чакае, не пускаючыся ні ў якія авантуры. Толькі жыццё было іншым. Несцяровіч не хацеў разумець, што дзяўчына, якая заканчвае інстытут, мае перспектыву атрымаць дыплом, а значыць, і работу, не надта баіцца памыліцца ў абранніку. Дрэнны будзе адзін, дык знойдзецца другі.

Дзіўна пазнаёміўся Несцяровіч з Галінай Мікалаеўнай. Не жаніўся ён пяць гадоў. Жыў па аспіранцкіх інтэрнатах, абараніў дысертацыю, працаваў выкладчыкам, падрабляў у маладзёжным часопісе. Матэрыяльна быў незалежны, хоць аліменты адбіралі значную частку заробку.

Знаёмы выкладчык Федзя Чашчавік, які таксама скончыў аспірантуру і працаваў ва універсітэце, аднойчы паклікаў яго да сябе. Яны не былі сябрамі, і недаверлівы Несцяровіч напачатку рашыў не ісці. Але пайшоў: штосьці ў Федзевым голасе было загадкавае, таямнічае. У трохі большым, чым меў сам Несцяровіч, пакойчыку за сталом гудзела невялікая кампанія. Дзяўчаты былі незнаёмыя, акрамя даўганосай выкладчыцы Хадакоўскай, зямлячкі Несцяровіча, якая паходзіла з адзінай у іхнім раёне лясной шляхецкай вёскі.

Федзя Чашчавік нездарма паклікаў да сябе Несцяровіча: ён прывёз сабе і яму кандыдацкія дыпломы па даверанасці універсітэцкага аддзела кадраў.

Несцяровіч кінуўся за бутэлькай, але Чашчавік спыніў яго царскім жэстам. Не клапаціся, маўляў. Усё ёсць. Пачастуеш кампанію іншым разам.

Гэта ўжо быў другі дыплом Несцяровіча. Першы ён атрымаў пяць гадоў назад пасля заканчэння універсітэта. І зараз ён не таіў радасці і піў колькі налівалі. І сп'янеў.

З кампаніі, якая сядзела за сталом, яму кінулася ў вочы пышнацелая, з буйнымі завіткамі валасоў дзяўчына. Можна лічыць, яна верхаводзіла кампаніяй. Сыпала, як з мяшка, жартамі, дасціпнымі словамі, весяліла гасцей.

— Раю пазнаёміцца! — гучна сказаў Федзя, звяртаючыся да Несцяровіча.— Мая лепшая студэнтка (Чашчавік па сумяшчальніцтве і ў інстытуце народнай гаспадаркі выкла-

даў). Ты, мармыза, ходзіш у задрыпаным паліто, хоць і кандыдат навук, а яна працуе толькі другі год і ўжо намеснік дырэктара ГУМа. Адчуваеш тэмп? Будзеш жыць як у Бога за пазухай.

Несцяровіч мала што памятае з таго вечара. Пелі, нават танцавалі пад патэфон, затым ён наважыўся ісці з вуліцы Маскоўскай, дзе жыў Федзя, у свой інтэрнат на вуліцы Свярдлова. З ім пайшла Галя, але Несцяровіч ледзь валачыўся, заплятаціся ногі, і дзяўчына рашуча завярнула яго ў завулак, які размяшчаўся ледзь не насупраць інтэрната на Маскоўскай.

Прачнуўся ён на канапе, побач з Галяй, у маленькім, але ўтульным пакоіку, сцены якога былі абклеены сінімі шпалерамі. Пакоік меў асобны ўваход. Фактычна гэта была аднапакаёвая кватэра, якую здолела атрымаць у малаадбудаваным Мінску ўчарашняя студэнтка, а сёння намеснік дырэктара галоўнага універсальнага магазіна. Вось што значыць гандаль!

— Кватэру малодшы брат падарыў. Ён падпалкоўнік інжынерных войск. Мінск адбудоўваў. Цяпер яго паслалі ў другі горад.

Так завязалася знаёмства Несцяровіча з Галяй. Штосьці падабалася ў яе твары, адкрытым і вясёлым, а галоўнае, у характары — вогненна-дзейсным і незвычайна актыўным. І ён ёй спадабаўся. І, здаецца, болей чым яна яму. Бо не было дня, каб яна яго не наведала ці хоць не пазваніла на работу. Ён чытаў лекцыі, але найбольш часу, пачынаючы з дванаццаці гадзін, праводзіў у рэдакцыі часопіса “Юнацкі свет”. Часопіс толькі-толькі пачаў выходзіць. Тут упершыню Несцяровіч пачаў сустракацца з пісьменнікамі, сталічнымі журналістамі, а таксама з мастакамі, якія афармлялі часопіс.

Бачыў ён і Якуба Коласа, але гэта было раней, калі ён працаваў у рэдакцыі рэспубліканскай газеты “Звязда”. Ён ганарыўся, што працуе ў газеце, якая выходзіла яшчэ да рэвалюцыі. Ён ужо там друкаваў нарысы, якія займалі палавіну газетнай старонкі.

Несцяровіч думае пра літаратуру. Нідзе, ні ў якім падручніку не напісана, што звычайная проза мае рытм, інтанацыю, якія ствараюць настрой, што нібы закалыхвае, зача-

роўвае чытача. Вялікае значэнне мае само слова, яго эмацыянальная афарбоўка, свежасць, гучанне.

Несцяровіч збіраецца нават напісаць апавяданне, якое ўражвала б мілагучнасцю мовы, але пакуль не адважваецца.

II

Як у віхурным танцы, закружылася каханне Несцяровіча і Галі. Ён спазнаў яе пры першым спатканні, калі яна прывяла яго да сябе начаваць. У дрызіну п'яны, не маючы ў адносінах да дзяўчыны ніякіх сур'ёзных намераў, што ён мог памятаць? Тады, калі сустракаўся з Ізольдай, гэтая акалічнасць не мела значэння. Цяпер мае. Цяпер ён ведае, што ад такіх рэчаў можа паламацца жыццё. Сеяць па свеце дзяцей ён не збіраецца. Калі з-за нявернасці кінуў адну жонку, то другую, якая народзіць дзіцё, не кінеш. Інакш зломіш жыццё канчаткова.

Ён патрабаваў ад Галі споведзі: каго любіла, з кім была блізкай. У такія хвіліны яна выбухала гневам і абурэннем, з ходу адмятала яго пытанні. Якое права ён мае на допыты? Сам быў жанаты, плаціць аліменты, а тут патрабуе нейкай незвычайнай чысціні!

Яны сыходзіліся і разыходзіліся. Але паступова Галя ўзяла Несцяровіча пад поўны кантроль. Яна знаходзіла час зазірнуць у інтэрнат ці хоць пазваніць у рэдакцыю. Гэтая настойлівасць падабалася Несцяровічу. Калі Галя гэтак да яго цягнецца, то, відаць, яна да яго не абыякавая. Ізольда ніколі такога не рабіла. Не распытвала, дзе быў, як жыў, з кім бавіўся. Да ягонага жыцця яна была абыякавая. Галю, наадварот, цікавіла ўсё, звязанае з ім. Яна досыць начытаная, хоць вучылася ў наргасе, дзе літаратуру нават не выкладаюць. Гаворку з ёй можна весці на любую тэму. І розум у яе дасціпны, і гумарам валодае.

Пазней Несцяровіч зразумеў, што была яшчэ адна, можа быць, самая галоўная прычына, якая з'яднала яго з Галяй. Ён быў мяккі, сузіральны, яна — дзейсна-актыўная.

Яны абое выхоўваліся ў бадай аднолькавым асяроддзі. Галя родам са Слуцка. Несцяровіч з вялікага, раскіданага

мястэчка, больш падобнага на вёску. Але і ў Слуцку, і ў Несцяровічавым мястэчку было шмат вуліц, чыгуначная станцыя, па нядзелях ладзілі базары, і ў той жа час там і там панаваў чыста сельскі ўклад: многія жыхары трымалі кароў, свіней, курэй, мелі агароды, умелі таўчы ў ступах крупы, а ў ліхую гадзіну на жорнах малоць муку.

Перад самай вайной Галіны бацькі разышліся. Малодшы брат вучыўся ў ваенным вучылішчы, а старэйшая сястра ў апошні перадваенны год паступіла ў медыцынскі інстытут. Бацька пераехаў у Мінск і забраў з сабой Галю. Ён болей не жаніўся, і Галя змалку навучылася гаспадарыць. Бацьку пры вызваленні Мінска ад немцаў, хоць быў немалады, забралі ў армію. Восенню сорак чацвёртага года ён загінуў. Галі тады было пятнаццаць гадоў.

У Слуцк Галя не вярнулася. У Мінску жылі цёткі, бацькавы сёстры, якія мелі свае дамкі, і Галя тулілася каля іх. Не, яна з іх нічога не цягнула, нічога ад іх не патрабавала. Навучылася жыць сваёй галавой. У невялікі магазінчык, які гандляваў бульбай, агароднінай, яна ўладкавалася забеспячэнцам, скуплівала ў насельніцтва буракі, капусту, і, дзякуючы яе намаганням, магазінчык, які жыў на грунце дзяржаўнага закупу, нават працвітаў. Галя яшчэ і цёткам памагала.

Яна скончыла школу, паступіла ў інстытут. Папераменна жыла ў цётак, дамкі якіх размяшчаліся ў процілеглых канцах горада. Брат, падпалкоўнік, з'явіўся пазней і, па сутнасці, не Галі, а старэйшай сястры Святлане, якая, скончыўшы медыцынскі інстытут, працавала на раёне, завяшчаў кватэру.

У той час, калі Несцяровіч пазнаёміўся з Галяй, старэйшая сястра рабіла ўсялякія захады, каб перабрацца ў Мінск, але ёй гэта пакуль не ўдавалася. Быў яшчэ адзін брат, які жыў недзе ва Уладзівастоку і даваў знаць пра сябе вельмі рэдка.

Беглі дні, месяцы. Мінула два гады, як Несцяровіч пазнаёміўся з Галяй, але яны ўсё яшчэ блукалі па вуліцах, высвятлялі адносіны. Ладу, згоды між імі не было.

Памёр Сталін. Несцяровіч успрыняў гэта як вялікую трагедыю. Галя між тым пасмейвалася:

— Пражывём. Гэта толькі ў газетах пісалі: "Сталін — родны бацька". Па такім бацьку можна і ногі выцягнуць...

У час бурлівых сутычак з Галяй Несцяровіч на кароткі час знаёміўся з другімі дзяўчатамі. Адна скончыла інстытут замежных моў і ў тым жа інстытуце засталася лабаранткай. Калі ён прыходзіў да яе ў пафарбаваны ў жоўты колер дамок у адным з трох чыгуначных завулкаў за каменным мастом, яна давала яму ў рукі альбом, дзе былі дзесяткі яе фатаграфій: на пляжы ў купальніку, на валейбольнай пляцоўцы ў спартыўнай форме, на лясной паляне, дзе загарала.

Другую дзяўчыну — аспірантку-хімічку, пышнацелую, ганарлівую — ён запрасіў у кіно. Няўпэўнены ў поспеху, ён не разгледзеў, што купіў білеты на розныя месцы, і разгневаная аспірантка па дарозе ў інтэрнат з ім зусім не размаўляла, падбіваючы наском чаравіка, каціла перад сабой круглы лядзяш.

Не, Галя з ім так не абыходзілася. Яна не таіла радасці, калі ён прыходзіў, старалася нават накарміць яго, зацыраваць шкарпэткі.

У рэдакцыі часопіса “Юнацкі свет” працавала стыль-рэдактарам Зіна Засуліч, не вельмі прыгожая жанчына, затое вельмі гаваркая, паслужлівая. Яна Несцяровічу дала раздзелы сваёй недапісанай дысертацыі пра Максіма Танка, і ён імі з поспехам пакарыстаўся.

Несцяровіч ведаў Зінінага мужа, з якім разам працаваў у “Звяздзе”. Мяккі, абыходлівы, разумны чалавек. Зіна тым часам круціла з паэтам, які пісаў гучныя лозунгавыя вершы да пэўных дат, а па натуры быў надзвычай настырны, нават нахабны.

Дык вось гэтая Зіна, чуючы аднойчы, як безуважліва Несцяровіч з Галяй размаўляе па тэлефоне, сказала:

— Гэта табе адгукнецца. Жанчыны такога не даруюць...

Цяпер, гэтай бяссоннай ноччу ў Доме творчасці, з параненай душой, ушчэнт разгублены і, можна нават сказаць, знішчаны, Несцяровіч успамінае словы Зіны Засуліч. Бо Галя, хутчэй за ўсё, збіралася кідаць яго...

Яны ўсё-такі пажаніліся.

Добра яны пражылі сем гадоў. Ён не пайшоў да яе на кватэру, на якую прэтэндавала сястра. У хуткім часе тая яе ахвотна заняла. Знайшоўшы мужа-фельчара, нарэшце пераехала з ім у Мінск.

І Несцяровіч прывёў Галю ў інтэрнат, у невялікі пакойчык, які на час за ім пакінулі, дзякуючы падтрымцы сакратара універсітэцкага парткама.

Добра ім было ў тым інтэрнаце! Гудзелі-шумелі да поўначы студэнты, ледзь не кожную ноч наладжвалі пагулянкі суседзі-аспіранты.

У час танцаў, нібы слон, тупаў нагой аб падлогу таўставаты аспірант-журналіст, да якога між іншым ахвотна прыхінулася аспірантка-хімічка, якую Несцяровіч так няўдала звадзіў у кіно. Яшчэ праз месяц журналіст (месца яму далі ў газеце "Фізкультурнік Беларусі") ажаніўся з дзяўчынай. Жылі яны таксама ў гэтым жа інтэрнаце, але разам пражылі нядоўга, штосьці з паўгода, і разышліся як у моры караблі. Бо не ўмела хімічка ні гатаваць, ні мыць бялізну, наогул уцякала ад усялякага быту.

У інтэрнаце асталяваліся два каты. Каб жыццё грунтавалася на разумных пачатках, то каты маглі пароўну падзяліць уладанні. Кожнаму прыпала б па два паверхі з мноствам масіўных чыгунных урнаў, куды студэнты зносілі недаедкі. Але каты сыходзіліся каля якой-небудзь адной урны на другім ці трэцім паверсе, біліся і наладжвалі такія дзікія канцэрты, ад якіх прачынаўся ўвесь інтэрнат. Катоў разганялі, але праз гадзіну яны зноў сыходзіліся і пачыналі лямантаваць.

Але Несцяровіч з маладой жонкай займалі вуглавы пакойчык, і не ўсе гукі чатырохпавярховага інтэрната да іх даляталі.

Несцяровіч па начах піша, бо днём не мае часу. Ён усё-такі цягне дзве нагрузкі: праца ў рэдакцыйным аддзеле і выкладанне ва універсітэце. Часопісу ён аддае нават больш увагі, чым лекцыям.

"Юнацкі свет" друкуе першыя апавяданні Несцяровіча. Іх даволі хутка заўважаюць. У літаратурнай газеце нават з'яўляецца рэцэнзія, прысвечаная творам маладога, невядомага пісьменніка.

Час першай цаліны. У далёкі казахстанскі стэп адбываюць з гарадоў эшалоны маладых і не вельмі маладых заваёўнікаў неасвоеных мясцін. У паветры носіцца штосьці новае, незнаёмае. Нібы подых нязнанай раней свабоды. Дваццаты з'езд з дакладам Мікіты Хрушчова аб культе асобы Сталіна

ўражвае, узрушвае Несцяровіча да глыбіні душы. Асабіста яго культ асобы не закрануў. Хіба толькі нашкодзіў атмасферай падазронасці. Іхнюю падпольную групу, баявую, з канкрэтнымі вынікамі, якія лёгка праверыць, да гэтага часу афіцыйна не прызналі.

Але ў памяці ўсё ўсплыло: трыццаць сёмы год, калі з іхняга канца вуліцы бясследна знікла чатыры ці пяць чалавек; арышты чыгуначнікаў, пераважна палякаў, якія прыехалі на станцыю яшчэ ў першую вайну пасля заняцця немцамі Баранавіч; бессэнсоўнае раскулачванне, калі непісьменнага, заскарузлага Пятра Сколіча, які хадзіў у дзіравых шарачковых портках, свяціў праз дзіркі задам, затое быў страшэнна працавіты і ў запасе меў некалькі высокіх дубовых бочак збожжа, разам з жонкай і глухой сястрой пасадзілі ў вагон і звезлі невядома куды. Пятро быў родны брат бабкі Аўгінні, і яе праклёны сельсаветчыкам прайшлі праз усё дзяцінства Несцяровіча.

Не было павагі да асобы, да канкрэтнага чалавека — іменна гэта зразумеў Несцяровіч пасля закрытага прачытання пісьма на сходзе камуністаў універсітэта, і ад гэтага найбольш пакутавала душа. Чалавека маглі зняважыць, арыштаваць і нават расстраляць за нішто. Такое яшчэ неяк можна апраўдаць у гады рэвалюцыі, грамадзянскай вайны, але ніякім чынам у мірны час.

Якраз тады Несцяровіч пачаў пісаць. Пісаў праўду: пра самаахвярнасць сяброў-таварышаў, якія добраахвотна ўдзельнічалі ў падполлі, ішлі ў партызаны, на фронт. Іх ніхто не арганізоўваў, не даваў заданняў, яны, калі гаварыць высокімі словамі, па ўласнай волі рызыкавалі сваімі жыццямі і нават жыццямі родных, блізкіх. Гэта былі нявыдуманыя гісторыі, але яны, як і ўсё ў літаратуры, узнікалі на хвалі натхнення, вымыслу і домыслу.

Несцяровіч актыўна абураўся парадкамі, заснаванымі на панаванні культу асобы. За тым, што гаварыў, не сачыў. Выказваўся шчыра, адкрыта, часам нават гнеўна. А ў рэдакцыі, аказваецца, былі розныя людзі. Нават такія, што слухалі і запаміналі, перадавалі тое, што ён гаварыў, куды трэба. Прытым, відаць, у пісьмовым выглядзе, магчыма, з уласнымі дабаўкамі і перабольшваннямі.

Вынік не прымусіў чакаць. У мястэчку, дзе Несцяровіч нарадзіўся і дзе жыў у пасляваенныя гады, працуючы карэспандэнтам абласной газеты, брындала па вуліцах звольненая з настаўніцкай пасады пані Кульбацкая. Пра яе было вядома, што ў час акупацыі пісала даносы на савецкіх актывістаў, падпольшчыкаў, якіх немцы арыштоўвалі і нават расстрэльвалі.

І вось слаўныя работнікі нябачнага фронту не знайшлі нічога лепшага, як даручыць Кульбацкай выліць на Несцяровіча вядро бруду. Што яна напісала, Несцяровіч не ведае, але па абрыўках размоў, якія пачуў ад правяраючых, там было несусветнае глупства. Ходу справе не далі.

Хоць свабода не спяшалася паўсюдна запанаваць, а ўжо такім, як Кульбацкая, разгарнення не было.

III

Доўга насіў Несцяровіч боль, узрушанасць, трывогу ад таго, што пачуў пра Сталіна.

Нейкую ролю ў яго прасвятленні адыграў Ямпольскі, з якім Несцяровіч гады два-тры жыў у інтэрнацкім пакоі. Ямпольскі якраз на асуджэнні культу асобы цяпер рабіў кар'еру. Выкладчыка з яго не атрымалася. Ён перайшоў у акадэмічны інстытут, сыпаў артыкуламі ў газетах, у тоўстых часопісах, пра якія Несцяровіч нават не марыў, граміў пісьменнікаў за ідэалізацыю жыцця, лакіроўку, заклікаў рашуча выяўляць супярэчнасці ў грамадстве.

Тым часам Несцяровіч ведаў ранейшыя намеры Ямпольскага. Аднойчы ў таго вырвалася: "Буду змагацца за чысціню партыйнай лініі ў літаратуры". Ідэямі змагання была прасякнута кандыдацкая дысертацыя Ямпольскага. Ён шчыра паверыў, што такія пісьменнікі, як Язэп Пушча, Уладзімір Дубоўка, Адам Бабарэка, былі ворагамі савецкай улады, скрыўлялі партыйную лінію ў літаратуры. Прозвішчы іх ён пісаў з малой літары.

Але вось арыштаваных пісьменнікаў пачалі рэабілітаваць. З далёкай высылкі вярнуліся Пушча і Дубоўка.

Ямпольскі між тым рыхтуе дысертацыю да выдання. З незвычайнай лёгкасцю ён мяняе мінус на плюс. Цяпер уча-

рашнія ворагі ў ягонай кнізе паўстаюць як героі, барацьбіты-пакутнікі. І зусім не трывожыць Ямпольскага, што ў дысертацыі інакш пра іх напісана, што нехта, калі захоча, можа прачытаць гэтую дысертацыю.

Яшчэ са студэнцкіх гадоў — як выскаляюцца універсітэцкія вастраловы — Ямпольскі піша "роман". Свой "роман" студэнт, затым аспірант, нарэшце навуковы супрацоўнік Ямпольскі ахоўвае аж залішне пільна. Рукапіс з трыма ці нават чатырма папкамі-варыянтамі "романа" ён трымае ў ёмістым чамадане, які аддае каменданту інтэрната на схоў. Калі едзе дамоў, у слуцкую вёску, бярэ чамадан з сабой.

Несцяровіч пасля прачытання таго рамана не выказаў захаплення, і з-за гэтага ягоная дружба з Ямпольскім пайшла на спад. Тым часам, дзякуючы Ямпольскаму, ён зразумеў, што мае ўласны матэрыял для твора, можа, нават багацейшы, чым у Ямпольскага. Бо быў у сапраўдным падполлі, у партызанах, апошнія два гады — на фронце.

На першым часе Ямпольскі яшчэ завітвае ў інтэрнат, дзе асталяваўся Несцяровіч з Галяй. Але ў далейшым прыходзіць радзей і радзей.

Несцяровіч, вядома, зрабіў памылку. Не трэба было ганіць раман таварыша. Другія пісьменнікі, якія яго чыталі, рабілі інакш. Нешта хвалілі, нешта трохі крытыкавалі. Бо самалюбівы народ пісьменнікі. І Ямпольскі не выключэнне.

За свой промах Несцяровіч атрымаў па заслугах. Нідзе ніколі не мільганула ў крытычных аглядах Ямпольскага прозвішча нядаўняга сябра. Як бы не жылі разам, не спрачаліся, не сядзелі ў застоллях. Вось так. Вучыся, браце, жыць.

Добра Несцяровічу з Галінай. Лепшай жонкі не трэба. Яна, намеснік дырэктара буйнога магазіна, устае на золку, калі студэнты яшчэ спяць. На агульнай кухні гатуе сняданні, абеды. І гатаваць умее.

Магла б лепш апранацца жонка кандыдата навук, а ў хуткім часе і дацэнта. А яна ходзіць у адной і той жа зялёнай сукенцы, якую, відаць, пашыла яшчэ ў студэнцкія гады. І туфлі не надта добрыя ў яе. Са стаптанымі абцасамі.

Ледзьве не кожную ноч Несцяровіч працуе над сваімі творамі. За адно толькі лаецца Галя: курыць папяросу за папяросай, і ў маленькім пакоіку столькі дыму, што немагчы-

ма спаць. Аляксандр Іванавіч расчыняе дзверы: пакой бакавы, і ніхто ў гэтую частку калідора не завітвае.

Мінаюць гады. Выходзяць кнігі: адна, другая, трэцяя. Нават нейкае імя ўжо мае Несцяровіч. І вось нарэшце раман.

Паабяцаў аўтар часопісу апавяданне. Два разы прыязджаў сюды, у Сосны, і ніяк яго не мог закончыць.

Цяпер ужо гутарка ідзе пра аповесць. Але і аповесць не можа змясціць матэрыялу, які сядзіць у душы і патрабуе выйсця. Несцяровіч піша пра сваё юнацтва, горкае, абпаленае вайной, але незабыўнае і дарагое. Яны, местачковыя хлопцы, учарашнія школьнікі, стварылі баявую групу. Не толькі слухалі радыё, друкавалі лістоўкі, а і зброю збіралі, чынілі сякія-такія дыверсіі. Самі, без ніякай прынукі. Агромністая трывога за радзіму, яе лёс панавала ў душах, дыктавала ўчынкі, прымушала забыць пра ўсё астатняе.

Не ў кожнага пакалення бывае такі зорны час. А вось на долю гэтага выпаў. І трэба было быць вартымі гэтага вялікага часу, не хаваць галаву, як страус, у пясок.

Тут Несцяровічу якраз і памог Ямпольскі. Бо і ён пісаў пра акупацыю. Раней, седзячы над апавяданнямі, малады творца нават не думаў, што з матэрыялу, якім валодае, можа атрымацца раман. І ў архівы ён не заглядваў. Хапіла таго, што добра ведаў сам.

Раман убачыў свет хутка. Выйшаў асобнай кнігай адразу пасля надрукавання ў часопісе.

Старэйшыя пісьменнікі, адзначаючы юбілеі, сталі запрашаць Несцяровіча разам з Галяй. У нейкай ступені гэта было прызнаннем ягоных творчых магчымасцей.

Доўга, пакутліва ішла барацьба за кватэру, бо Галя зацяжарыла.

Яны маглі даўно мець дзяцей, але то адчайна сварыліся, не ведаючы, ці сыдуцца, пажэняцца, то проста не было дзе жыць. У інтэрнаце дзіцячыя манаткі не сушаць. Дый не хацеў Несцяровіч жаніцца з прычыны таго, што дама сэрца цяжарная. Адзін раз такое высакародства ён праявіў. А цяпер толкам не ведае нават, ці з'яўляецца бацькам сыну, на ўтрыманне якога вылічваюць ледзь не палавіну заробку. Яго першая каханая, як здаецца Несцяровічу, таксама не ведае гэтага, бо ад аднаго да другога пырхала як матылёк з кветкі

на кветку, нібыта не здагадваючыся, што ад такіх залётаў-пералётаў бываюць дзеці.

Несцяровічу прыйшлося прысутнічаць на невялікім баляванні, якое арганізавалі работнікі ГУМа. У зальчыку-бакоўцы магазіна, дзе, відаць, праводзіліся нарады, сабралася народу няшмат: не больш дваццаці ці трыццаці чалавек. Толькі загадчыкі аддзелаў і іншае начальства.

Прычыны балявання Несцяровіч не ведаў. Нарэшце ён высветліў, што гасцей сабрала адна з намесніц дырэктара — паўнацелая, з фарбаванымі, узбітымі, як стог, валасамі, напарфумленая да немагчымасці матрона гадоў пад сорак. Яе жаніх, даволі відны круглатвары бландзін з бакамі, вусікамі і прыкметнай плешынай ў рэдкаватых валасах, таксама даўно развітаўся з часам квітнеючай маладосці.

Галя з гэтай кампаніі выбіваецца. Яна і тут бойкая, жывая, сыпле жартамі, у той час як астатняя публіка па-чыноўніцку строгая, маўклівая, прамаўляе паныльія, аднастайныя тосты. Госці сядзяць нібы аршын праглынуўшы.

“Што яднае двух гэтых людзей?” — думае Несцяровіч, гледзячы на жаніха, банкаўскага работніка, чымсьці падобнага на сытага, лянівага ката, і на нявесту, якая, як яму падаецца, усё зведала, перапробавала, перасмакавала і выходзіць замуж толькі дзеля таго, што ў яе гады заставацца незамужняй не прэстыжна.

Несцяровіч не вытрымлівае і, паколькі нявеста сядзіць блізка ад яго, задае ёй не зусім далікатнае пытанне:

— Што калі муж акажацца раўнівы? Вы на рабоце да ночы. Раптам хто-небудзь захоча вас правесці?

— Ну і што? Няўжо муж думае: пастаўлю яго фотакартку, стану на калені і буду на яе маліцца...

Несцяровіч адчувае, што немаладыя муж і жонка будуць жыць так, як жылі дагэтуль,— як хто хоча. Шлюб для бачнасці...

У кампаніі сядзяць два дацэнты і нават адзін прафесар. Эліта гандлёвая як бы зліваецца з элітай навуковай. Несцяровіч ведае, што дырэктар магазіна мэблі піша дысертацыю. Яго работай кіруе доктар навук. Сумнення няма, дырэктар магазіна атрымае вучоную ступень: мадэрнавая мэбля цяпер у цане.

Несцяровіч даўно выношвае думку: трэба як хутчэй вырваць Галю з асяроддзя хціўцаў і гандляроў.

Цяпер у Несцяровіча два малайцы, якія бадзёра дыбаюць па даволі прасторнай плошчы яго двухпакаёўкі. З першым хлопцам ледзь не тры гады малады дацэнт і трохі вядомы пісьменнік разам з жонкай пражылі ў "вагоне з тамбурам" — так Несцяровіч назваў кватэру-палутарку, якую яму выдзелілі пасля інтэрната.

Цяперашняя кватэра ніштаватая, але вельмі шумная, бо вокнамі выходзіць на праспект. Гэты шум трохі сціхае пасля поўначы, а на золку ўсчынаецца зноў.

Трэба думаць пра лепшую кватэру. Тым больш што будзе яшчэ адно дзіцё.

Несцяровіч не памыліўся, ажаніўшыся з Галяй. Гаспадарку яна цалкам узяла на сябе. Ноччу ўставала да дзяцей, даючы яму магчымасць выспацца. Так яны і жылі.

Яшчэ ў інтэрнацкі пакоік валам валілі Несцяровічавы землякі. Гэта былі пераважна раённыя службоўцы, што прабіліся ў партыйную школу.

Выйшаўшы з інтэрната, пасяліўшыся на першай кватэры, у "вагоне з тамбурам", Несцяровіч з Галяй наладзілі, можна сказаць, княжацкае застолле. У два прыёмы. За адзін дзень усіх гасцей прыняць не маглі: не дазваляла плошча. Два вечары і дзве ночы гудзела невялікая кватэрка ўзбуджанымі галасамі, песнямі.

Пачастунак Галя гатавала сама. Несцяровічу яна не дазволіла нават посуд вымыць.

Праз тыдзень рэдакцыйны фатограф Аляксандр Мендэль атрымлівае кватэру. Несцяровічаў, у якіх ён банкетаваў аж два дні, на сваё наваселле не запрашае.

Ланцужок няўдзячнасці цягнецца далей. Толькі невялікая частка гасцей, пераважна выкладчыкі універсітэта, адплацілі ўзаемнасцю, пазвалі Несцяровіча і Галю да сябе.

З землякамі Аляксандра Іванавіча наогул атрымалася смешна. Калі Галя з мужам прыехалі ў мястэчка, да бацькоў Несцяровіча, то адзін з найбольш частых наведвальнікаў іхняй кватэры, убачыўшы іх на станцыі, кінуўся наўцёкі. Зрабіў выгляд, што іх не ўбачыў. Астатнія аказаліся больш высакароднымі. Да сябе, аднак, не запрасілі. Са сваёй паў-

літрай прыйшлі да бацькоў Несцяровіча. На гатовую, так сказаць, закуску.

Пасля нараджэння трэцяга дзіцяці, дзяўчынкі, Несцяровіч нарэшце дамогся, што Галя пакінула ГУМ. Але заставацца без работы яна не хацела. Федзя Чашчавік, які да таго часу стаў дэканам у наргасе, прыняў яе на выкладчыцкую работу. Галя ўзялася здаваць экзамены кандыдацкага мінімума. Ёй нават тэму дысертацыі зацвердзілі.

Яна гарэла энергіяй, бадзёрасцю. Жыла, радуючыся жыццю. Даглядаць дзяцей узялася адна з родных цётак Галі, кволенькая, ціхая, ветлівая. Дзеці яе любілі, і яна з імі добра ладзіла.

Аляксандра Іванавіча жонка аж залішне шанавала. Калі ён, стомлены, прыходзіў з лекцый (здаралася, па чатыры і нават па шэсць гадзін на дзень), яго чакаў не толькі добры абед, але і чарка гарэлкі. Паўлітэрак Галя не купляла — чацвяртушкі. Бутэлечкі хапала на тры дні.

IV

Тым часам у "Юнацкім свеце" ўзнікае непрыемная справа. Рэдактар Гулікоўскі напісаў аповесць "Краснасельцы". Несцяровіч да таго часу стаў рэдактарам аддзела прозы. Вядома, не ён вырашаў пытанне пра друкаванне таго ці іншага твора. Выносіў толькі прапанову.

Прачытаўшы аповесць, ён адчуў трывогу і, не тоячыся, выказаў яе галоўнаму рэдактару. Астатнія супрацоўнікі таксама занепакоіліся. Аповесць для "Юнацкага свету" (да таго часу ён стаў тоўстым часопісам) была небяспечная. У ёй аўтар намаляваў сапраўднага самадура, які кіраваў калгасам, і вельмі нярадаснае жыццё калгаснікаў.

Рэдакцыя думала, гадала, што рабіць. Змякчыць факты — сапсаваць твор. Параілі аўтару напісаць прадмову, у якой дэпутат Вярхоўнага Савета пачынаў размову, завяршаючы яе тым, што вінаватыя зняты з работы і нават аддадзены пад суд.

Але і дэпутат не дапамог.

Работнікаў ЦК камсамола, якія таксама кіравалі часопісам (ён быў і органам Саюза пісьменнікаў), Гулікоўскі назы-

ваў мяшчанамі. І вось гэтыя "мяшчане" заварушыліся, як мурашкі. Асудзілі аповесць на сваім бюро і перадалі на бюро ЦК партыі.

Тым часам аповесць перадрукаваў зарубежны часопіс. Лёс Гулікоўскага быў вырашаны: зняць з пасады.

Несцяровіч сам звольніўся з рэдакцыі, бо пабольшала спраў ва універсітэце. Ды і для пісання трэба час.

Увогуле нялёгкае жыццё выкладчыка. Цяжка не лекцыі чытаць. Калі добра падрыхтуешся, асвоіш матэрыял, то стаяць за кафедрай прыемна. Бачыш перад сабой удзячныя твары студэнтаў і выходзіш з аўдыторыі з пачуццём выкананага абавязку. І яшчэ з пачуццём свабоды. Няхай сабе да наступнай лекцыі, якая будзе паслязаўтра ці нават заўтра.

І ўсё адно: чытанне лекцый — як прыгон. Выкладчык звязаны імі па руках і нагах. Бо калі лекцыя заўтра, то прыйшоўшы дамоў, паабедаўшы, пачынаеш пра яе думаць. І так месяц за месяцам, год за годам.

Гэта нібы ланцугі на нагах.

Надыходзіць і благаслаўлёная часіна — канікулы ці вось такія, як цяпер, фортачкі ў час экзаменацыйных сесій. Вырывайся ў Дом творчасці і пішы. Можна гадзіну, нават дзве пахадзіць па лесе, паразмаўляць з іншымі творцамі, адцягваючы час, калі трэба садзіцца за стол.

Аляксандр Іванавіч і дамоў звоніць. Бывае, па два разы на дзень. Відаць, гэта таксама падсвядомае адцягванне часу. Бо пісанне — пакута. Самая цяжкая работа, якая ёсць на свеце. Вядома, здараюцца выпадкі, калі пішацца лёгка, натхнёна. За адну ноч можа нарадзіцца апавяданне. Але такія ўзлёты духу бываюць рэдка. Галоўнае — праца. Сядзі, прымушай сябе жыць у часе, пра які пішаш, улазь у скуру герояў, у іхнія душы, выяўляй іх імкненні, жаданні. Пісьменнік — той жа артыст. Але своеасаблівы. Бо нават у невялікім апавяданні вымушаны іграць некалькі роляў. І не так проста даецца слова. Калі садзішся за стол, ёсць толькі агульнае адчуванне таго, пра што трэба пісаць. Ніякага плана няма. Калі і ёсць, то ён заўсёды сарвецца.

Нават газетныя нарысы Несцяровіч пісаў пакутліва. Паедзеш куды-небудзь, пагутарыш з людзьмі, назбіраеш процьму фактаў. Што рабіць з гэтымі фактамі?

Творчы працэс пачынаецца як бы па-за межамі свядомасці. Магчыма, у патаемных глыбінях душы нараджаецца патрэбная музыка, вымалёўваецца галоўная ніць апавядання. Так-так: пісанне пачынаецца з настрою, з музыкі. Яна — галоўнае. Але як пакутліва, марудна яна нараджаецца.

Несцяровіч нават у натхнёныя часы выдыхаецца за тры-чатыры гадзіны. Ён пасля ўпартага і тым больш удалага пісання нібы выціснуты лімон. Ён стомлены, шчаслівы і пусты.

Іншы раз Галя напісанае хваліць або ганіць. Галоўнае, што яна дае яму магчымасць пісаць, беручы бытавы клопат на сябе. З вядомых слоў паэта "не продаётся вдохновенье, но можно рукопись продать" яна найлепей разумее апошнія словы, хоць сама, перайшоўшы на выкладчыцкую работу, чытае лекцыі — па ўсім відаць, добра,— і ведае, што такое натхненне, бо сама трохі артыстка, і ў нудны курс нейкага там бухгалтарскага ўліку здольная ўнесці элемент займальнасці. Студэнты наргаса хваляць яе лекцыі.

Але Несцяровіч не толькі пісьменнік. Ён літаратуразнавец, выкладчык, і часам ловіць сябе на думцы, што сучаснае літаратуразнаўства мае вялікую хібу. Яно пераважна цікавіцца тым, што стварыў пісьменнік, тэмамі і праблемамі, стылем твораў, але зусім абмінае асабістае жыццё творцы. Вядома, калі гутарка заходзіць пра Аляксандра Пушкіна альбо Льва Талстога, тут акалічнасці асабістага жыцця вялікіх мастакоў навідавоку. Але не толькі Талстым і Пушкіным створана літаратура. За ёй сотні "добрых і розных пісьменнікаў", пра якіх, апрача іхніх твораў, шырокі чытач ведае вельмі мала.

Дый беларуская літаратура ў асаблівым становішчы. Многія яе лічаць другараднай. Мала таго што ў Мінску ніхто, апрача пісьменнікаў ды невялікай кучкі закаранелых беларусаў-настаўнікаў, па-беларуску не гаворыць, дык у школе нават беларускую літаратуру пачынаюць выкладаць па-руску.

Чаму так адбываецца? Недаспелая, не сфармаваная цалкам нацыя? І гэта ёсць. Несцяровіч памятае: ягонаму бацьку, стрэлачніку, было ўсё роўна — беларус ён ці не беларус. Размаўляў на "трасянцы", якая ў аснове сваёй была беларускай гаворкай, і цвёрда лічыў, што беларуская мова не патрэбна. Маўляў, і руская зразумелая. Дык навошта выдумляць яшчэ нешта?

Увогуле гісторыя пакрыўдзіла беларусаў. І моцна. Яшчэ ў сярэднявеччы яны мелі дзяржаву, няхай сабе пад чужой каронай. Але не адны яны былі такімі. Гэта было тыпова для сярэдніх вякоў. Францыю стварыла германскае племя франкаў, Іспанію — готы, таксама германцы. След германскага панавання прагледжваецца ў назвах французскай Андалузіі — тут засяродзілася немецкае рабаўнічае племя вандалаў, у паўночнай частцы Італіі — Ламбардыі, дзе панавалі ў сярэднявеччы нямецкія заваёўнікі лангабарды, якія, мабыць, насілі доўгія бароды. Што з гэтага? Чужаземны элемент застаўся толькі ў назве. Беларусь, да прыкладу, яшчэ ў XIX стагоддзі называлі Літвой.

Дзве вялікія славянскія дзяржавы сціскалі Беларусь з двух бакоў, не жадаючы прызнаваць яе самастойнасць. Вядома, дрыгавічы, крывічы, радзімічы, якія склалі ў далейшым касцяк беларускай нацыі,— усходнія славяне. Яны бліжэй да рускіх, украінцаў, чым да палякаў і чэхаў. Але стагоддзі самастойнага існавання беларусаў нарадзілі своеасаблівы народны дух, норавы, мову, няхай сабе блізкую да рускай ці ўкраінскай, але ў корані самабытную сваёй музыкай, поглядам беларуса на свет, яго філасофіяй. Так-так, усё гэта ёсць у мове. Бракавала сялянскай беларускай нацыі толькі ўласнай інтэлігенцыі. Але рускія дваране, гэтак жа, як эліта іншых краін, таксама пагарджалі роднай мовай. Іншая справа, што лепшыя людзі з пануючага класа павярнуліся да родных каранёў яшчэ два-тры стагоддзі назад.

Несцяровічу падаецца, што ў глыбіні душы ягоная Галіна таксама не дужа цэніць занятак мужа. Па той жа прычыне, што і астатнія. Хоць, з другога боку, жанчына — тайна. Нават некаторыя жонкі геніяльных людзей не падзялялі думак сваіх мужоў, адстойвалі ўласную самастойнасць, незалежнасць. Можа, таму, што адчувалі: жыццё даецца адзін раз, і пражыць яго трэба так, як патрабуе душа.

V

Відаць, ніколі не забудзе Несцяровіч праклятую віхурную ноч, калі ў яго нарадзіліся думкі аб здрадзе Галіны. Ён тлумачыць гэта цяпер выключнай стомленасцю, спустошанасцю душы пасля напісання рамана і падручніка.

Ён у тую ноч заснуў толькі пад раніцу. Чуў, як аціхае віхура, не так глуха ўздыхае лес, не так шалёна свішча вецер.

Бура парушыла сувязь, і ў горад дазваніцца немагчыма.

Пасля бяссоннай ночы сядзець за сталом Несцяровіч не можа. Ён вандруе па занесеных сцежках, правальваецца ў снег, пракладваючы першы след.

Лес у яркім белым убранні. Сосны, елкі нібы ў карункавых сукенках. Але і заплаціў лес за снежную прыгажосць вялікую цану. Шмат танкастволых хвоек пераламала папалам, некаторыя вывернуты з коранем. Паваленая сасна нават дарогу да сталовай перагарадзіла.

На ўскраіне лесу, сярод якога размешчаны Дом творчасці, стаіць адзінокі хутарэц: звычайная, крытая дранкай хата, з саламяным дахам скасабочаны хлевушок і яшчэ адна ахутаная снегам будыніна, відаць, паграбец.

Хутарэц належыць Івану Валавіку, высокаму, танкляваму мужчыну гадоў пад пяцьдзесят, у якога кватаруе сястра-гаспадыня Дома творчасці Мар'я Іванаўна, яшчэ маладая ладная кабета, ветлівая і абыходлівая.

Якую ролю ў жыцці Дома творчасці адыгрывае сам Іван, Несцяровіч не ведае. Можа, ён лічыцца вартаўніком, можа, за ім запісаны якія-небудзь іншыя абавязкі. Бо нямала людзей, нават маладых хлопцаў, дзяўчат, туляцца каля пісьменніцкага дома. Сярод лесу, паблізу Дома, стаіць звычайная хаціна, у якой жывуць дзяўчаты, якія працуюць прыбіральшчыцамі, абслугоўваюць кухню. Маладыя хлопцы, якія колюць дровы, відаць, прыходзяць з вёскі.

Пра адну ролю Івана Валавіка Несцяровіч здагадваецца. Цісне хутаранін паціху самагоначку. Але збывае яе асабліва давераным пісьменнікам, у лік якіх Несцяровіч не ўваходзіць.

За Іванавай хатай, каля самай шашы, абсаджанай прысадамі, чыстае поле. Быў тут, на ўзмежку з лесам, зарослы верасам дубняк, у якім нават раннія баравікі пракідваліся. Але дубкі выкарчавалі, і верас знік сам сабой.

Прыкладна за вярсту адсюль — невялікі пасёлак, забудаваны трохі абадранымі глінабітнымі дамкамі. Відаць, там жыве нейкае кіраўніцтва (зямля навакол саўгасная), бо часта па адзінай скразной вуліцы пракочваюцца легкавыя машыны.

Прыемна брысці, няхай сабе правальваючыся ў снег, ускрайкам лесу. Несцяровіч не першы сюды завітаў. Вось ужо і заяц паспеў праскакаць, пятляючы, маскіруючы пакручастыя скокі. І яшчэ ёсць след, які Несцяровіч не можа разгадаць. Можа, воўк бег, можа, хітрая лісіца.

Зімовы лес, асабліва сасновы, не багаты птушкамі. Але дзесьці паблізу дзюбае дзяцел, дабіраючыся на вяршаліне старадрэвіны да схаваных у яе стрыжані лічынак і чарвякоў.

Дзіўна стварыла прырода. Дзяцел тукае жалезным носам і летам, калі жучкоў, чарвячкоў, увогуле розных насякомых, у лесе аж занадта, і іх не трэба даставаць з-пад кары дрэва. Але Бог вызначыў: кожнаму сваё.

Стала прывычнай завядзёнкай, што перш, чым сесці за стол, Несцяровіч блукае па лесе. Ён у такія хвіліны любіць адзіноту. Проста глядзіць на лес, на дрэвы, на зямлю, думаючы аб усім, што ў гэтыя хвіліны набяжыць на душу.

Назаўтра сувязь з Мінскам аднаўляецца, і Несцяровіч размаўляе па тэлефоне з Галяй. У ягоным голасе яна адчувае нейкую трывогу, бо гадзіны праз дзве сама з'яўляецца ў Доме творчасці. Вясёлая, ажыўленая, бадзёрая. Гэта якраз не падабаецца Несцяровічу. Чаму яна так весяліцца, калі ў яго панылы і нават хваравіта-адчайны настрой? Ёсць жа нейкая прычына, што ў яе адкрылася нібы другое дыханне?

Галя яго супакойвае. Яна ў ім не расчаравана, не выстаўляе прэтэнзій, не дакарае за якія-небудзь грахі. Ён праводзіць жонку да шашы, па якой ходзяць аўтобусы на Мінск, садзіць у аўтобус. Свет адноўлены.

Але душу Несцяровіча па-ранейшаму точыць чарвячок недаверлівасці. Ён аднак ведае, што нічым сабе не дапаможа. Вузел пытанняў, якія яго хвалююць, развяжа толькі час. Трэба адно: цярпець. Ён яшчэ не круглы ідыёт і дапускае, што прычына ў ім самім. Хутчэй за ўсё, ён вельмі стаміўся. На лекцыі, семінары, якіх у яго заўсёды было многа, накладзіся клопаты па выданні рамана і падручніка.

Падручнік для апошняга выдання Несцяровіч з калегамі перарабілі грунтоўна. За яго яны нават прэмію атрымалі, аб чым паведамлялася ў газетах.

Так ці інакш, а ў яго яўны ўпадак сіл. Да такога стану душы можа якая хочаш д'ябальшчына падключыцца.

Акрамя таго, падсвядома Несцяровіч адчуваў, што не народжаны апісваць вайну. Куды ахвотней ён пісаў бы пра звычайнае жыццё, пра каханне, пра лес, поле, імкненні палымянага юнацтва. Тым часам юнацтва ў яго не было, яго ахінула чорным крылом вайна. Ён ведае акупацыю з яе патайной партызанскай барацьбой, фронт таксама ведае, бо апошнія два ваенныя гады прабыў на фронце.

Пішаш пра тое, што ведаеш. Бо немагчыма выдумаць пачуцці, настрой часу, у які адбываюцца падзеі. Дзіўна: пабачыўшы руйнаванне, кроў, смерць, Несцяровіч захаваў цвярозы погляд на жыццё, нават гумар. Відаць, гэта ідзе ад асяроддзя, у якім ён жыве. Людзі, якіх ён ведае, рэалісты па светаўспрыманні, але ў той жа час вясёлыя і гуллівыя.

Прыехаў Піліп Жарстак, ужо немалады пісьменнік, паэт і празаік. Ён, паходзячы з Заходняй Беларусі, адзінаццаць гадоў прасядзеў у турмах панскай Польшчы. І не зламаўся, не страціў бадзёрасці духу, вясёлага гумару. Праўда, нейкая хібіна ў ягоным поглядзе на свет ёсць. На людзей, асабліва тых, што выраслі ў Заходняй Беларусі, ён глядзіць выключна праз акуляры класавай барацьбы. Калі чалавек меў хутар ці гектараў трыццаць—сорак зямлі, то ў вачах Жарстака ён быў эксплуатататарам і фашыстам.

Рагоча Жарстак гучна, раскаціста: "Го-го-го". Ягоны круглы твар з чорнымі вачамі-свярдзёлкамі, вялікім наздраватым носам цалкам выдае пачуцці, якія валодаюць ягонай душой.

Калі Жарстак быў гадоў на дзесяць—пятнаццаць маладзейшы, то тут жа, у Доме творчасці, здарылася з ім даволі рамантычная гісторыя. Афіцыянткай у сталовай працавала маладая асоба, якая неяк вельмі хутка зачаравала пісьменніка. Жыла яна ў лясным дамку. І вось у час вясновага роскві-ту ў дамок стаў завітваць Жарстак. У новым касцюме, пры гальштуку, з гітарай у руках. Ён хораша іграў, спяваў дарэвалюцыйныя рамансы. Вынікам заляцанняў немаладога пісьменніка сталася тое, што маладая асоба ў хуткім часе прызналася: чакае дзіця.

— Нараджай! — выгуквае Жарстак.— Будзем выхоўваць.

Уласныя ягоныя дзеці амаль што дарослыя.

Дзіця нарадзілася, Жарстак штомесячна прысылаў грошы, а калі хлопчыку споўнілася гады тры-чатыры, стала ясна,

што не пажылы пісьменнік ягоны бацька. Як дзве кроплі вады, хлапчанё падобна да ўвішнага, шустрага шафёра, які працаваў у Доме творчасці і, убачыўшы гэта, знік у невядомым напрамку.

Жарстак любіць пасядзець за чаркай, пабалагурыць, пасмяяцца. Рыхтуецца да гэтага, як да нейкага свяшчэннадзеяння. Не толькі адну-дзве паўлітэркі прывозіць, але і некалькі цыбулін, алею, воцату, каб прыправіць селядзец. Тым часам не ўсіх да сябе запрашае. Найбольш любіць пагаварыць адзін на адзін, без лішніх сведкаў.

Такіх, з кім любіць Жарстак пасядзець за сталом, усяго чалавек пяць. У іх ліку Несцяровіч.

Гадоў дваццаць назад Несцяровіч, калі быў яшчэ маладым хлопцам і працаваў у мазырскай абласной газеце, напісаў рэцэнзію на аповесць Жарстака "Пачатак". Ён не ведаў пісьменніка і назваў яго маладым. Жарстак не пакрыўдзіўся. Ён не быў закалыханы славай і, відаць, дзякаваў кожнаму, хто гаварыў пра яго добрае слова.

Стаўшы выкладчыкам універсітэта, складаючы па даручэнні кафедры праграму па беларускай літаратуры, Несцяровіч у раздзел па савецкай літаратуры, якую сам чытаў студэнтам, увёў творчасць Жарстака. Бо хіба ёсць другі, настолькі аддадзены ідэям рэвалюцыі, пісьменнік? Як творца Жарстак асаблівых вышынь не адолеў. Тым не меней і вершы ягоныя, і проза мастацкую вартасць маюць. Няхай сабе яны сярэдняга ўзроўню.

Несцяровіч пераканаўся, што Жарстак вялікі ідэаліст. Нядаўняй восенню ён зайшоў да суседа па кватэры, вядомага празаіка Івана Шацілы. Там сядзеў Жарстак. Несцяровіч якраз прынёс навіну пра зняцце з пасады Мікіты Хрушчова.

— Пайшоў у адстаўку, небарака,— першы падаў голас Жарстак.— Дзяржаўны воз нялёгка везці. Чалавек новага тыпу. За ўладу трымацца не будзе...

З гэтымі словамі і Шаціла пагадзіўся. Яны ўдваіх чакалі, што скажа Несцяровіч. Ён назваў іх летуценнікамі. Яшчэ не ведаючы падрабязнасцей ходу Пленума ЦК КПСС, Несцяровіч адчуваў: Хрушчоў не сам адмовіўся ад пасады — знялі. Бо справа наперад не ішла. Бясконцыя, даволі пуставатыя прамовы, кукуруза, якая сілай навязвалася, словы пра сучас-

нае пакаленне, якое будзе жыць пры камунізме,— усё гэта вельмі пахла дэмагогіяй.

Назаўтра стала ясна: Хрушчова сапраўды знялі. Нават з трэскам. Перавярнулася яшчэ адна старонка стракатай, супярэчлівай, імклівай, як вецер, савецкай гісторыі.

VI

Жыццё ўвайшло ў ранейшую каляіну. І ўсё ж сумненні ў душы Несцяровіча ёсць. Ён ужо не адчувае, што ў яго надзейны, жалезны тыл.

Пасля здрады Ізольды ім валодала пачуццё абразы, зняважанага мужчынскага гонару. Ізольдай ён даўно перахварэў. Даказаў сабе самому, што не варта пакутаваць з-за легкадумнай, самазакаханай верціхвосткі.

Несцяровіч перад першай жаніцьбай меў пэўныя сумненні наконт Ізольды. Але ў душы жылі рыцарскія пачуцці. Дзяўчына сказала, што цяжарная, і ён без ваганняў з ёй распісаўся. Нават з бацькамі не параіўся. А сын, вельмі магчыма, не яго. Не падобны на Несцяровіча ні тварам, ні пастаццю. Нізкаслы, нявідны. Ды і каляндарныя даты — яны самі сабой запалі ў памяць — не сыходзяцца. Паводле іх, Ізольда павінна была нарадзіць дзіцё ў студзені. Нарадзіла ў снежні. У метрыках аднак запісала нараджэнне хлопчыка студзенем. Маўляў, каб не прыбаўляць сыну лішняга года.

За многія гады пасля развітання з Ізольдай Несцяровіч сёе-тое зразумеў, асэнсаваў некаторыя дробязі, над якімі раней не задумваўся. Яна не заўсёды сама кідалася да мужчын. На некаторых яе наводзілі. Тыя, каму гэта паложана па службе. Настаўніка-гісторыка, з якім яна звязалася пасля таго, як Несцяровіч паехаў з мястэчка паступаць у аспірантуру, юнаком немцы вывезлі ў Германію. Ізольда, выходзіць, правярала яго погляды і настроі.

Галя — мэтанакіраваная, актыўная. Нават аддалена не нагадвае Ізольду. А што калі ён, Несцяровіч, для яе, як і для Ізольды, толькі праграма мінімум? Калі гэта сапраўды так, то мужчына ён нікчэмны. Мужчынскай цвёрдасці ў ім, відаць,

няма. Ад сапраўднага мужчыны жанчыны не бегаюць, наадварот, трымаюцца за яго колькі ёсць сілы!

Здаецца, усё прасцей простага. Калі ёсць падазрэнне, завядзі каханку і плаці жонцы той жа манетай, што і яна. Але не атрымліваецца. Нават на прыгожых жанчын, прыгажэйшых, чым Галя, Несцяровіч не надта кідае позіркі. Значыць, ён любіць Галю. Хоць каханне гэтае зусім не падобнае на папярэдняе.

Тое было фактычна першае, юнацкае, з трывалым запасам ідэалізму. Несцяровіч ніколі не сказаў сваёй дзяўчыне таго, што хацеў сказаць. Хваляваўся, нерваваўся і найчасцей маўчаў. Ён памятаў закуткі, лавачкі, месцы, дзе пастаяў ці пасядзеў з дзяўчынай. Праходзячы міма гэтых мясцін і год, і два пазней, ён адчуваў дрыготку ў сэрцы. Чысцейшы Дон Кіхот, які выдумаў Дульцынею Табоскую.

З Галяй было не так. Яны бясконца сварыліся, потым мірыліся, і ніякіх святых мясцін ён не памятае. Аднак жа і да яе прыкіпела сэрца, можа, нават мацней, чым у юнацкім узросце да Ізольды. Ён зразумеў, хто такая Ізольда, і выкінуў былую жонку з душы. Не адразу, вядома. Калі праз год разводзіўся з ёй у судзе, не меў ніякіх ілюзій і ні аб чым не шкадаваў.

А цяпер ён нават не шукае пацверджання здагадкам, падазрэнням у адносінах да Галі. Навошта яму шукаць? Канчатковая ісціна яму проста не патрэбна. Галю ён не пакіне. Бо сеяць дзяцей-бязбацькавічаў па свеце не збіраецца. Растуць пад бацькоўскім наглядам два хлопцы-малайцы і маленькая дзяўчынка, якая яшчэ хадзіць не ўмее, і няхай растуць. Можа, пакутуюць трохі ад неладоў, сварак, якія час ад часу ўзнікаюць між ім і жонкай, але тут ужо нічога не папішаш.

У тую зіму з Дома творчасці Несцяровіч прыехаў прыбіты, прыгнечаны. Дрэнна спаў, галава расколвалася ад болю, рукі, ногі дрыжэлі. Убачыўшы яго такога, Галіна спалохалася.

Несцяровіч аднак не згубіў здольнасць цвяроза разважаць і адчуваў: у тым, што здарылася, сышлося некалькі прычын. Па-першае, ён стаміўся. Чацвярцінкі таксама сыгралі ролю. Расхісталі псіхіку. Хоць па сваёй натуры ён не любіць гарэлкі. Не любіць быць п'яным, бо пасля выпіўкі баліць гала-

ва, настрой панылы. Піць малыя, але частыя чаркі прымушала нудная будзённасць, аднастайнасць жыцця. Бо што ён добрае бачыць? Выкладваецца на лекцыях, а ў такія вольныя часіны, як цяпер, едзе ў лес і там яшчэ больш выдыхаецца. Пісанне — цяжкая работа. Натхненне — птушка рэдкая, залятае ў душу ў лічаныя шчаслівыя імгненні.

Галоўная прычына — Ізольда, яе нечаканая здрада. Першае і такое працяглае ў часе каханне, што пачалося ў раннім рамантычным юнацтве, не магло не нанесці Несцяровічу незагойнай душэўнай раны. Ад гэтага нямала пацярпела і Галіна. Іх знаёмства, збліжэнне магло быць радасным і светлым. А яны толькі лаяліся і зневажалі адно аднаго. І дзіўна — не разышліся. Хоць магло гэта здарыцца шмат разоў.

Не хадзіце, дзеўкі, замуж за тых, хто быў жанаты. Бо яны, за малым выключэннем, людзі сапсаваныя.

Узрушэнне, перажытае ў лесе, настолькі моцнае, што Несцяровіч на працягу некалькіх дзён не можа заснуць, звычайныя таблеткі ад бяссонніцы не дапамагаюць. Галіна знаходзіць выйсце: дастае аміназін. Яго даюць толькі псіхічнахворым. Несцяровіч глытае кругленькую, жоўтую, падобную на вітаміннае дражэ таблетку і спіць цэлыя суткі.

Мінае месяц, другі. Несцяровіч пакрысе пачынае забывацца на ўспышку рэўнасці, якая выбухнула ў Доме творчасці. Тым часам недарэчны выпадак зноў кідае яго ў вір насцярожанасці і падазронасці. Галіна, звяртаючыся да яго з нейкім пытаннем, раптам называе яго Грышам.

Яго завуць Аляксандрам і гэта, як гавораць у Адэсе, дзве вялікія розніцы. Галіна спахопліваецца.

— Гэта я пра брата думала. Таго, што ва Уладзівастоку...

Старэйшы брат Галіны сапраўды жыве ва Уладзівастоку і служыць у параходстве. Несцяровіч яго бачыў толькі адзін раз. Хлюставаты, хітры і, здаецца, не вельмі разумны. Гэтаму брату не шанцуе з сям'ёй. Жэніцца ці не трэці раз. І нагул, жанчыны ў яго жыцці займаюць вялікае месца, бо калі прыязджаў у Мінск, то па чарзе наведаў некалькіх былых каханак.

Несцяровіч адразу прымярае нечаканага Грышу да мужчын, якія прысутнічалі на баляванні з нагоды дня нараджэння і ўзнагароджання дэкана факультэта, дзе вельмі віхурна,

не так, як звычайна, паводзіла сябе Галіна. Там, аказваецца, было аж два Грышы. Адзін, добра знаёмы, выкладчык марксізму-ленінізму, увесь час пакручваўся каля яе, танцаваў, аказваў розныя знакі ўвагі. Нядаўна ён прынёс Несцяровічу артыкул, надрукаваны на машынцы, просячы змясціць яго ў "Юнацкім свеце", дзе Несцяровіч застаўся членам рэдкалегіі.

Артыкул прагледзела і Галіна, сказаўшы даволі зняважліва:

— Адны цытаты.

Думаць, што Грыша-марксіст заляцаецца да Галіны, перашкаджае яшчэ адна акалічнасць. Вельмі ўжо нягеглы гэты Грыша, а з твару зусім непрыгожы. Як бы ляпіў гэты твар нядбайны майстар і кінуў справу дзесьці на палавіне. Атрымаўся дрэнна абчэсаны клін: вострае падбароддзе, нібы касой разрэзаны рот з тонкімі губамі, такі ж тонкі доўгі нос, глыбока схаваныя вадзяністыя вочы, над якімі навісае вузкі лоб. Ну, як з такім кавалерам можна пацалавацца...

Праўда, фігура Грышы-марксіста файная, спартыўная, на жывоцік, які прыкметна выпіраецца ў Несцяровіча, нават намёку няма.

Другі Грыша — рэдактар вядомай газеты, у якой у свой час працаваў Несцяровіч. У гэтага твар шырокі, з вялізным, вытыркнутым наперад носам. І сам ён вялізны, марудлівы і важыць, мабыць, болей за цэнтнер. Некалі Несцяровіч паважаў рэдактара: узначальвае такую важную газету. З часам расчараваўся: пісаць ён зусім не ўмее.

Раней Галіна расхвальвала Несцяровіча, высока яго ўзносячы: прыгожы, статны, прыстойны мужчына. Ён і сам, відаць, часткова паверыў у пахвальбу. І быў спакойны за будучыню: ад прыгожых мужчын жанчыны не бегаюць. Як цяпер расцаніць факт, што жонка трызніць нейкім Грышам? Можа, памылка? А калі — не?

Мінаюць дні, месяцы.

Несцяровіча ахоплівае трывалы панылы настрой. Жыццё шматграннае. Жыве з ім Галіна даўно, ведае яго не толькі з добрага, а і з дрэннага боку. І што яму за шчасце, калі даведаецца, што ў жонкі ёсць сімпатыя? Кінуць яе ён не можа, трое дзяцей — не жарты. Адзін ужо гадуецца на аліменты, ніякай цягі да бацькі не праяўляючы.

Жыві, квітней, Галіна Мікалаеўна, толькі не называй мужа Грышам. Гэта, канечне, не доказ здрады. Аднак на сумныя думкі невядомы Грыша наводзіць.

Некалі новыя кіраўнікі выкрылі Сталіна, але новых ідэй у замен не прапанавалі. Жыццё ішло па старой накатанай каляіне, хіба што не саджалі ў турму невінаватых. Хоць і гэта здаралася. У Віцебску і, здаецца, у Мазыры былі расстраляны ілжыва абвінавачаныя людзі, якія прызналіся ў нібыта здзейсненых злачынствах. Доказы міліцыя здабыла па старой схеме — у выніку фізічных катаванняў.

Добра хоць тое, што справы гэтых невінаватых раскруцілі і справядліва далі па шапцы высокім міліцэйскім і судовым чыноўнікам.

Вярнуліся з далёкіх калымскіх, сібірскіх лагераў некалькі пісьменнікаў. Яны расказваюць жудасныя рэчы. Улады — палітычныя, юрыдычныя, сілавыя — свядома тварылі злачынствы на самым высокім узроўні нібыта дзеля апраўдання вышэйшых дзяржаўных інтарэсаў.

Несцяровіч аднак піша пра другое. Пра пакаленне ідэалістаў, якое было досыць шматлікім як у перадваенны час, так і ў віхурныя дні вайны.

Ён, Несцяровіч, не ідэалізуе літаратурных герояў — падпольшчыкаў, партызан, воінаў-франтавікоў. Паказвае такімі, якімі бачыў, бо былі яны звычайнымі людзьмі. Відаць, з яго боку гэта падсвядомае апраўданне часу. Бо былі не толькі даносчыкі-стукачы, каты-следчыя, нікім не выбраныя правадыры, якія пры жыцці давалі ўласныя імёны вуліцам, гарадам (а самаму вялікаму правадыру ўсіх вякоў і народаў ставілі помнікі-манументы нават у заштатных гарадках і пасёлках).

Іронія часу: высокае, гераічнае жыло побач з нізкім, агідным, мірна з ім суіснуючы. Ніхто не пратэставаў. Са школьных часоў Несцяровіч памятае шматлікія радкі з “Пісьма беларускага народа вялікаму Сталіну”. Пісьмо гэта напісалі самыя славутыя беларускія пісьменнікі, у іх ліку Янка Купала і Якуб Колас.

Цяпер Несцяровіч ведае, як пісалася пісьмо. Пісьменнікаў сабралі ў Доме творчасці пад Пухавічамі, далі па пакоі, бясплатна харчавалі, а яны сядзелі і пісалі.

Былі харошыя, пранікнёныя радкі ў тым "Пісьме". Напрыклад, гэтыя:

Адважна і пільна ўзлятае высока,
Краіну сваю аглядае штодня,
І цешыцца сэрца, і цешыцца вока —
Якое раздолле, прастор, шырыня!..

Школьнікам Несцяровіч захапляўся гэтымі радкамі, бо яны адпавядалі яго ўнутранаму настрою, марам, летуценням. Ён марыў аб далейшым навучанні, інстытуце, горадзе.

Першыя творы ён напісаў у сярэдзіне пяцідзесятых гадоў, іх настрой супаў з тым настроем, які запанаваў пасля дваццатага з'езда. Аднак як пісьменнік ён належыць да пакалення шасцідзесятнікаў. Але менавіта ў тыя гады ў яго душы прарастаюць першыя парасткі нязгоды з найбольш радыкальнымі дзеячамі, публіцыстамі, якія на выяўленні злачынстваў у час культу асобы будуюць уласную кар'еру. Пушкін, Лермантаў, Някрасаў ды і Талстой з Дастаеўскім, якім прыйшлося жыць, пісаць у эпоху прыгоннага права, фактычна напаўрабства, таксама не ўхвалялі грамадскія парадкі. Сваю нязгоду з імі яны выяўлялі праз даследаванне ўнутранага свету герояў, праз глыбіннае разуменне душы, праз стварэнне філасофіі чалавечага быцця.

У зеніце славы Ямпольскі: носіцца па сталіцах, па заграніцах. Па ягоным рамане хіба толькі балет не пастаўлены. А так ва ўсіх жанрах ён існуе. Хоць кнігу цяжка чытаць. Аж сківіцы баляць ад пазяхання. Вось так: адмятаем адну няпраўду, на ёй расце, як пустазелле, другая...

VII

Гэта пачалося яшчэ з дзён акупацыі, калі па мястэчку праходжваліся немцы. Афіцэры ў седлаватых шапках, з вузенькімі пагонамі на мудзірах і салдаты ў звычайных пілотках. У мястэчку яны прабылі трохі болей, чым два гады.

Але і за гэты не надта доўгі час Несцяровіч сёе-тое ўведаў.

Немцы лічылі сябе вышэйшай арыйскай расай. У школе гісторыю выкладалі дрэннавата. Несцяровіч чытаў шмат кніг, у тым ліку гістарычных, але пра арыйцаў, нардычную расу, амаль нічога не ведаў.

Пра сваю вышэйшасць немцы прама не гаварылі і не пісалі. Пачаўшы чытаць нямецкія газеты з першай ваеннай зімы, стараючыся дазнацца, што робіцца на фронце, Несцяровіч толькі зрэдку натыкаўся на незразумелыя, двухсэнсоўныя сказы, накшталт такіх: “Сталіца готаў размяшчалася паўднёвей Кіева”, “Крым нарэшце зноў стаў нямецкім”, “Рускую дзяржаву, як і краіны ледзь не ўсёй Еўропы, стварылі германскія плямёны”.

Яшчэ тады, у акупацыю, прынёсшы з разрабаваных бібліятэк процьму кніг, Несцяровіч пачаў корпацца ў энцыклапедыях, даведніках, шукаючы звесткі пра арыйцаў. Дазнаўся аднак няшмат: пра гэта не пісалі нават дарэвалюцыйныя выданні. З артыкула пра арыйцаў, змешчанага ў энцыклапедычным слоўніку Брокгаўза і Эфрона, Несцяровіч даведаўся: арыйцы — адно з іранскіх плямён, а само слова азначае — высакародныя. У шырокім сэнсе, тлумачыў даведнік, арыйцамі можна называць усе індаеўрапейскія народы, і славян таксама.

Маючы такі грунт, падмурак, Несцяровіч, які ўжо мог і просценькую нямецкую фразу скласці, аднойчы адважыўся выказаць немцу-аграному, які за дзесяць яек выпісваў кілаграм нашай жа савецкай солі, што ўсе народы роўныя, у тым ліку рускія і немцы.

Той не раззлаваўся, толькі здзіўлена паглядзеў на семнаццацігадовага Несцяровіча.

— Не роўныя,— сказаў агraном.— І не гавары болей так. Зразумеў?..

Несцяровіч ягоныя словы ўсвядоміў трохі пазней, калі немцы пачалі выпальваць сёлы, вёскі разам з дзецьмі, дзядамі, жанчынамі. Народ еўрапейскай цывілізацыі, культуры, які даў свету славутых філосафаў, музыкантаў, паэтаў, паліў жывых людзей.

У пасляваенны час савецкія газеты, пішучы пра чалавеканенавісніцтва немцаў, прыводзілі прыклад: у Чэхаславакіі фашысты спалілі вёску Лідзіцэ, у Францыі — Арадур.

Несцяровіч не ведае, колькі было такіх Лідзіцэ і Арадураў у захопленай немцамі амаль усёй Еўропе.

У не надта вялікай Беларусі іх было спалена сотні. Толькі ў Несцяровічавым раёне салдаты дывізіі СС "Варшава" разам з салдатамі вермахта вынішчылі сорак восем паселішчаў з шасцідзесяці. Тры ці чатыры вёскі пусцілі дымам разам з людзьмі.

Зразумела, што нейкіх там беларусаў немцы не лічылі за людзей. Хоць гэтыя "недачалавекі" зрэшты добра давалі захаёўнікам у зубы. Бо грымела чыгунка, ляцелі пад адхон воінскія эшалоны, у вёску, размешчаную ад гарнізона за якіянебудзь пяць-шэсць кіламетраў, фашысты маглі паткнуцца, маючы не меней узвода салдат.

У пасляваенныя гады, вучачыся ва універсітэце, у аспірантуры, стаўшы выкладчыкам, Несцяровіч усур'ёз заняўся пытаннем пра арыйцаў і так званую арыйскую расу.

Ён перачытаў шмат кніг, у тым ліку на нямецкай мове, і зразумеў, што самаўслаўляць сябе немцы пачалі даўно. Яшчэ з XIX стагоддзя. Так нарадзілася захапленне Несцяровіча параўнальным мовазнаўствам. Бо менавіта яно давала ў рукі галоўны козыр: немцы — ніякая не вышэйшая раса, у еўрапейскай моўнай сям'і яны роўныя сярод роўных. Стаўшы на дарогу аналітычнага развіцця, нямецкая мова нават страціла сякія-такія яркія старажытныя формы. Бо бліжэй да санскрыта — самай старажытнай пісьмовай мовы індаеўрапейцаў — стаяць не германскія мовы. Бліжэйшыя сваякі санскрыта — мовы армянская, грэчаская, лацінская, балтыйскія і нарэшце славянскія мовы. У тым ліку беларуская. Вось так, панове арыйцы. Кожная мова ўдасканальваецца. Ідзе сваёй дарогай. У нямецкай мове чатыры склоны, у рускай і ў беларускай — шэсць, у фінскай аж чатырнаццаць.

У мовах аналітычнага складу (centum) кіраванне словамі ў значнай меры ажыццяўляецца праз прыназоўнікі, у мовах сінтэтычнага кірунку (satem) праз склонавыя формы.

Ва ўсякім выпадку сістэма індаеўрапейскіх моў адна, марфалагічныя, сінтаксічныя формы кожнай з іх блізкія паміж сабой у параўнанні, скажам, з мовамі ўрала-алтайскімі ці цюркскімі.

VIII

Бяда не ходзіць адна. Падручнік Несцяровіча, трэцяе выданне якога пайшло па школах, відаць, пабачыла Ізольда. Пра заробкі пісьменнікаў, навукоўцаў чуткі заўсёды перабольшаныя, асабліва ў мяшчанскім асяроддзі. Несцяровічу вядома, што, калі выйшла ягоная першая тоненькая кніжачка, па родным мястэчку папаўзлі чуткі, нібыта атрымаў ён неверагодна высокую суму — аж сто тысяч рублёў. На самай справе ганарар быў нават ніжэйшы за месячны заробак дацэнта, з якога Ізольда атрымлівала аліменты. Фактычна яна брала ледзь не палавіну заробку, бо з той часткі, якая заставалася Несцяровічу, вылічвалі яшчэ значныя сумы дзяржаўнай пазыкі (на аблігацыі дацэнты ў форме добраахвотнага прымусу падпісваліся на два месячныя аклады). Але тады Ізольда яшчэ мела трохі сумлення і не квапілася на ягоныя ганарары за літаратурныя творы.

Несцяровіча выклікаюць ва універсітэцкую бухгалтэрыю, паказваюць выканаўчы ліст, прысланы з суда, а таксама даведкі з выдавецтваў аб суме яго ганарару за апошнія тры гады. Ад страху ён ледзь не млее.

За неспагнаныя аліменты з заработнай платы могуць вылічаць палавіну, і калі з палавіны, што застанецца Несцяровічу, забяруць працэнты на дзяржаўную пазыку, то яму застануцца капейкі. За што карміць дзяцей? Жончына зарплата не вельмі... Кніга пішацца два, нават тры гады, і бываюць выпадкі, калі ён па году-два не атрымлівае ніякіх ганарараў.

Якая ўсё-такі дрэнь Ізольда! Сама разваліла сям'ю, звязаўшыся ў першы месяц яго ад'езду ў Мінск з новым, прысланым у школу настаўнікам, а цяпер помсціць. Несумленны яна чалавек у сямейных справах. Несумленны і ва ўсім астатнім.

Не бывае аднак благога без добрага. Як ветрам выдзьмула рэўнасць з душы Несцяровіча. Пра жыццё трэба думаць, а не пра ўсялякае глупства.

Несцяровіч едзе на радзіму. Два ці нават тры гады не быў ён дома. А там усё мілае, ранейшае. Хоць вока прыкмячае перамены. Станцыя, атуленая аграмаднымі, як воблакі, ша-

тамі таполяў, здаецца, трохі змізарнела. Будынкі асядаюць, перон вышчэрбліваецца, на ім лужыны вады. Размешчаны ўздоўж чыгункі дрывяны склад, адкуль Несцяровіч у дзяцінстве цягаў плашкі, каб маці магла прапаліць печ, апусцеў, нейкая частка яго зямлі засаджана бульбай, нават нехта там забудаваўся. Вагавая будка, прылеглыя да тупіковых пуцей склады, пабудаваныя ў апошнія гады перад вайной, ад дажджоў, вятроў пачарнелі, збуцвелі.

А вось іхні агарод. Несцяровіч, калі вяртаўся з паездак, заўсёды ішоў агародам. Аб ногі цёрся бульбоўнік, агурэчнік, разлапістае, стромае лісце кіяхоў — так у іх мясцовасці называюць кукурузу.

Выпетраная, як цявіна, маці, твар якой яшчэ болей пацямнеў, змаршчыніўся, і хворы бацька, які з цяжкасцю ўстае з ложка, сына не чакалі, але ўзрадаваліся ягонаму прыезду. Бацька, адпрацаваўшы ўсё жыццё стрэлачнікам, проста марыў аб пенсіі. Ён пайшоў на яе нават раней тэрміну. Хацеў свабоды, незалежнасці. Бо стрэлачнік — самая няўдзячная пасада на чыгунцы. Яна проста гняла бацьку. Ды і хворы ён. З маладых гадоў займеў рэўматызм: хадзіў на паляванне і праваліўся ў балотную "чортаву" яму.

Толькі цяпер, стаўшы службоўцам, Несцяровіч зразумеў: у бацькі было вельмі высокае пачуццё адказнасці за даручаную справу. На станцыі стрэлачнік адказвае ледзь не за ўсё. Не на той пуць прыме цягнік — крушэнне. Не гэтак стрэлку перавядзе, цягнік парэжа стрэлку ці сыдзе з рэек. Таму бацька вельмі старанна рыхтаваўся да дзяжурстваў — дзённага і начнога. Як бы набіраўся сілы. А ў доме вечная нястача, бо заробку стрэлачніка пры чатырох дзецях нават на хлеб не хапала. Таму былі нярэдкімі сваркі, звяга.

— Не шанцуе табе, сын,— гаворыць бацька.— У вайну мог лёгка галаву скласці. І мы дрыжалі: вінтоўкі, гранаты цягнуў у двор. А ўзнагароды няма. Пішуць, зневажаюць...

— Нічога, бацька. Сабака брэша, вецер носіць. Пісьменнік — не апошні на свеце чалавек. Ды яшчэ і дацэнт.

— Цяперашні муж тваёй нарачонай, як толькі заступіць на дзяжурства, пячонку ў буфеце заказвае,— азываецца маці.— Не корміць яна яго, не даглядае. І хвастом зноў круціць. Па людзях чутно...

Мястэчка занепадае, хоць называецца горадам. Раён ліквідавалі, цяпер гэта толькі цэнтр сельсавета. Жыццё прыкметна змяніла пульс. Машын стала менш, няма ранейшага руху.

Сюды на перавыхаванне прысылаюць з горада розную навалач. Цыганы аселі ў мястэчку. Маюць коней, аруць людзям агароды і страшэнна крадуць. Прыязджаюць сюды і жанчыны лёгкіх паводзін. На варотах некаторых двароў хоць чырвоны ліхтар вешай. Добрае гаспадарчае сяло з палямі, сенажацямі, лесам, цвёрдымі сялянскімі норавамі ператвараецца ў чорт ведае што.

Куды ісці Несцяровічу? У яго нават думкі не ўзнікае завітаць у школу, дзе працуе Ізольда, пагаварыць з дырэктарам Марыяй Мікітаўнай Весялоўскай, папрасіць, каб паўшчувала былую жонку. Відаць, гонар не дазваляе Несцяровічу зрабіць гэта.

Вечарам ён садзіцца ў мясцовы цягнік, які кіруе па аднакалейнай ветцы на паўднёва-прыпяцкае мястэчка Хвойнае. Праехаўшы дванаццаць вёрст, ён сыдзе, пакрочыць у сяло Міханавічы, дзе жывуць бацькі Ізольды, старыя настаўнікі.

Цяпер Несцяровіч разумее, што з маладых гадоў Ізольда лічыла сябе несусветнай прыгажуняй. Пры такой красе, думала, навошта займацца навукай, чытаць кнігі. Прыгажосць сама па сабе выведзе да багатага жыцця...

Ужо верасень, прыцемак наступае рана. Станцыйныя серабрыстыя таполі шчодра засыпаюць лісцем перон, рэйкі, пуці. З даваеннага часу любіць Аляксандр Іванавіч станцыю, вячэрнія цягнікі, вось гэтыя таполі з шатамі, падобнымі на воблакі. Ён любіць нават цягнік на Хвойнае з абшарпанымі вагонамі, у якіх ніколі не адчыняюцца вокны, пахне пылам, махорачным кіслым дымам. Цягнік марудлівы, ён не імчыць, а фактычна паўзе, адольваючы сорак кіламетраў за дзве гадзіны. Бо пуці з пакарабачанымі партызанамі рэйкамі так ніхто і не перамяніў з часу вайны. Іх толькі скарацілі і прыбілі да шпал на жывую нітку.

Вагон ціха пагойдваецца на ўкарочаных рэйках, праз замутнелае, нямытае акно праплываюць у шэрані вечара дрэвы, кусты, агні далёкіх будынкаў. Рыпіць стары вагон, які даўно пара спісваць. Пасажыраў мала.

Аляксандр Іванавіч выбраў асобнае купэ. Святла няма. Ён глядзіць на шэрыя краявіды і думае пра тое, што ў ягоныя маладыя гады зусім другой здавалася дарога на Міханавічы. Нават сэрца пачынала біцца часцей пры думцы, што ён хутка пабачыць Ізольду. Каханне на свеце ёсць, але, відаць, нярэдка яно ператвараецца проста ў падман. Куды падзелася каханне Несцяровіча да Ізольды? Яно цягнулася дзесяць гадоў, перажыло вайну, доўгае расстанне. І адразу рассыпалася ў пыл, як толькі ён дазнаўся, што Ізольда яму здраджвае з гісторыкам. Нехта ёй параіў гэта зрабіць, хоць і самадзейнасцю ў любоўных справах Ізольда з ахвотай займаецца. Ледзь з'яўляецца цікавы чалавек, як яна пачынае каля яго круціцца. Відаць, лічыць, што так робяць усе. Шлюб для яе — афіцыйнае прыкрыццё свабоднага кахання. Адзін і той жа чалавек нават за год збрыдзее. Як жа з ім правесці цэлае жыццё? Вось такая нескладаная філасофія Ізольды...

У вёсцы Шабуны, суседняй з Міханавічамі, шчодра свецяцца агні. Шабуны — прыстанішча шафёраў. Узбоч яе пралягае шаша, бадай, адзіная ў гэтым лясным і балотным краі. Але нават не шаша галоўнае. Пры шашы стаіць "зялёны змей" — гандлёвая кропка, у якой заўсёды ёсць гарэлка і сякая-такая закуска. Што шафёру яшчэ трэба? Купіць бутэльку, завітае да якойнебудзь удавіцы. Не на ложку пераначуе, дык на лаве.

А вось і Міханавічы. Станцыі тут няма. Стаіць невялікая будачка, у якой жыве пуцейскі абходчык. У дождж ці снег нават схавацца няма дзе. Праўда, абходчык у такіх выпадках пускае людзей у калідорчык свайго дамка.

Па дарозе ад чыгункі да сяла — могілкі. У паўзмроку ночы паўстае атулены дрэвамі цёмны ўзгорак. Не без прытоенага ў глыбіні душы страху праходзіў некалі міма гэтага месца Несцяровіч. Але ніколі нічога страшнага не здаралася. Мірна спалі нябожчыкі. Нездарма па-нямецку могілкі называюцца "Friedhof", гэта значыць — мірны двор. Дажыві да сваёй пары, чалавек, кладзіся ў вечны ложак, адпачывай. Ні табе кахання, ні здрады, ні знявагі.

Колькі часу не быў Несцяровіч у Міханавічах? Відаць, гадоў дзесяць. Але ён лёгка знаходзіць сцежку, якая выводзіць яго на вуліцу сяла. Вось і гаспадарка Ізольдзіных бацькоў. Дом, палісаднік, сад зліваюцца ў суцэльную пляму. Да гэта-

га цемнаватага ў шэрані ночы вострава не падступіцца. Высокі дашчаты паркан з нацягнутым наверсе калючым дротам, наглуха зачыненыя вароты, весніцы. Нават у акно нельга пастукаць: яно ў палісадніку, за парканам.

Але Несцяровіч знаходзіць выйсце. Побач з домам вузкі, глухі завулак, які вядзе ў поле. Там агарод былых родзічаў.

Паркан, аказваецца, пастаўлены і там, толькі калючы дрот зверху не нацягнуты. Аляксандр Іванавіч сяк-так пералазіць праз агароджу, ні за што не зачапіўшыся і не парваўшы штаноў. Ён ідзе ў двор, ступае на абвіты дзікім вінаградам крыты ганак, стукае ў дзверы.

У хуткім часе ў сенечках чуюцца крокі.

— Хто там?

Несцяровіч называе сябе.

Яму адразу адчыняе дзверы Сямён Іванавіч, бацька Ізольды. Ён трымае ў руках ліхтар "лятучая мыш".

У пакоі (іх у доме тры) ужо гарыць дванаццацілінейная лямпа. Сямён Іванавіч за час, які не бачыў яго Несцяровіч, яшчэ болей высах, выпетраў, зблажэў. Звычайны дзядок з лысай галавой, з вялікімі акулярамі на тоўстым носе. Затое Матыльда Вацлаваўна, былая цешча, раздалася ўшыркі. Гэтая нездаровая распоўзлая паўната ўразіла Несцяровіча.

Як здалося Аляксандру Іванавічу, былыя родзічы не здзівіліся яго раптоўнаму начному прыезду. Як бы чакалі яго. Не спыталі нават, у якім месцы ён пералез праз паркан.

"Ведаюць, чаго прыехаў",— падумаў Несцяровіч.

Былая цешча, па ранейшым звычаі, раскладае на прыпечку агонь, каб сашкварыць яечню і пачаставаць былога зяця.

Гадзіна ночы. У тры з паловай гадзіны ідзе з Хвойнага той самы абшарпаны цягнік, якім Несцяровіч прыехаў. Яму трэба паспець на яго. Таму ён адразу прыступае да справы.

Аргументы ў яго наступныя. Ізольда атрымлівае прыстойныя аліменты. Столькі, колькі зарабляе сама. Прачула пра падручнік і рашыла, што ён зарабляе Бог ведае якія грошы. А ён за падручнік атрымаў капейкі. Тым часам закон дазваляе вылічваць нават палавіну заробку, калі ёсць запазычанасць па аліментах. На год ці два Ізольда можа пакінуць ягоных дзяцей без сродкаў на існаванне.

Старыя маўчаць. Відаць, была ў іх з дачкой і новым зяцем гаворка пра гэта.

— Хлопцу шаснаццаць гадоў,— працягвае Несцяровіч.— Праз два гады ён будзе паступаць у інстытут. Хто яму дапаможа?

Зноў старыя не гавораць ні слова.

Несцяровіч бачыць, што рабіць болей нечага. Адмовіўшыся ад пачастунку, развітваецца з былой раднёй. Ён поўен злосці, хоць не выказвае яе. Ён як-небудзь выберацца з бяды. Не можа быць, каб перамаглі гэтыя прагныя тарбахваты.

Сямён Іванавіч праводзіць былога зяця да веснічак, закрытых на некалькі запораў.

Несцяровіч зноў ідзе праз могілкі. Дзеля чаго жылі людзі, што ляжаць тут? І ўвогуле, што азначае жыццё, калі яно такое кароткае, і чалавек не паспявае разабрацца ў самых простых рэчах? Ён жыве, не задумваючыся, пакуль не прыйдзе смерць. Гэтак на працягу многіх пакаленняў. У былыя гады на могілках жыла сава. Сярод ночы яна кігікала, наводзячы страх на прахожых. Цяпер савы не чуваць.

Несцяровіч даходзіць да паўстанка. Вісіць над зямлёй глухая, без зыкаў і рухаў, ноч. Неба ад краю да краю густа засеяна зоркамі. Такое неба бывае толькі ў жніўні-верасні, калі лета канчаецца, а восень яшчэ не наступіла.

Прысеўшы на ганак будкі абходчыка, Несцяровіч адчувае, што ён тут не адзін. Здагадка пацвярджаецца. Аддзяліўшыся ад сцяны, да яго падыходзіць чалавек. Ноч светлая, і Аляксандр Іванавіч бачыць немаладога, апранутага ў доўгі плашч дзядзьку з капелюшом на галаве. Дзядзька аднак гаворкі не зачынае, і Несцяровіч рад гэтаму. Ён пасядзіць і падумае. Калісьці гэты паўстанак, будка абходчыка, навакольнае поле, лес-сасоннік мелі над ім вялікую ўладу. Бо па гэтых мясцінах хадзіла Ізольда.

...Смотрю на тёмную вуаль
И вижу берег очарованный
И очарованную даль...

Адкуль гэта? Здаецца, з Блока. Паэт быццам таксама быў няшчасны ў сваім каханні. Трэба падчытаць пра Блока. Ён быў рамантык і сімваліст. Свет для яго поўніўся чароўнымі, загадкавымі вобразамі.

Вялікая сіла — пачуццё. У апошнія год-два перад тым, як ажаніцца з Ізольдай, Несцяровіча пачала запыняць супрацоўніца райвыканкама, якая ў вайну служыла ў арміі. Паўнацелая, ветлівая, з прыемным адкрытым тварам, яна падабалася Несцяровічу. Для яго не мела ніякага значэння, што яна была на год ці два старэйшая за яго. На жаль, да душэўнай блізкасці ў іх не дайшло. Як заноза, сядзела ў сэрцы Ізольда.

Тая дзяўчына доўга не палятала вольнай птушкай. Дэмабілізаваўся капітан ці маёр, нават далёкі родзіч Несцяровіча, і, пахадзіўшы з ёй два ці тры дні, павёў яе ў загс.

Несцяровіч не ведае, дзе яна цяпер, але падсвядома адчувае: яна яго дзяўчына. Толькі ўпусціў ён сваё шчасце. Інача, відаць, не магло быць. Ён вельмі кансерватыўны ў пачуццях. Ізольда нібы ланцугом прывязала яго да сябе. І ён не змог проста так пераступіць праз пачуццё, якое так глыбока і так даўно ўсталявалася ў душы.

Несцяровіч крыўдуе на сяброў-таварышаў і проста на знаёмых. Ведалі Ізольду, яе звычаі, характар. Не папярэдзілі, не сказалі. Нават блізкія людзі. Тая самая дырэктар школы Марыя Мікітаўна Весялоўская. Тады, калі здарыўся разрыў, напаткаўшы Несцяровіча, яна сказала: "Я ведала — яна табе не пара". Магла б раней сказаць...

Высвечваецца даволі цьмянае вока цягніка, які ідзе з Хвойнага. Пыхкаючы, цягнік спыняецца. Пасажыраў толькі двое — Несцяровіч і дзядзька, які, здаецца, хацеў, але не асмеліўся завесці з ім гаворку.

Яны абое садзяцца ў купэ, якое асвятляецца не электрычнай лямпачкай, а свечкай, устаўленай у падвешаны да столі ліхтар. Пахне пылам, газай, чыгуначнай жарствой. Аблічча суседа здаецца Несцяровічу знаёмым: вузкі твар, шчуплая постаць.

— Я ведаю вас,— нарэшце азываецца спадарожнік.— І вы мяне ведаеце. Вы працавалі ў газеце і часта пісалі пра леспрамгас. У асноўным у адмоўным плане. Маё прозвішча Андрэенка. Я быў намеснікам дырэктара леспрамгаса.

— Насілі дублёны чырвоны кажушок,— успамінае Несцяровіч.

— Была такая апранаха, лёгкая і цёплая. На жаль, знасілася.

Яны разгаварыліся. Высветлілася, што леспрамгаса ў мястэчку даўно няма. Бо няма спелага лесу. (Толькі цяпер Несцяровіч успомніў, што лесасклад, размешчаны ўздоўж чыгуначных пуцей, пусты. На той зямлі, здаецца, бульба пасаджана, нейкая хата стаіць.)

У Несцяровіча, хоць ён сапраўды крытыкаваў леспрамгас (план заўсёды выконваўся са скрыпам), добры ўспамін пра яго супрацоўнікаў. Там не крыўдзіліся на карэспандэнта, разумеючы, што інакш ён напісаць не можа. Ды і памяркоўная была яго крытыка, без абразы, навешвання ярлыкоў.

Несцяровічу падаецца, што Андрэенка хоча яму нешта сказаць і разам з тым мнецца, не адважваецца.

— Можа, падумаеце, маю доўгі язык,— нарэшце пачынае ён.— Ды справа не ў гэтым. І ўвогуле вас цяпер не датычыць.

— Гаварыце,— просіць Несцяровіч.

— Пра вашу жонку хачу сказаць. Былую. На лесаскладзе быў інжынер па эксплуатацыі. Разведзены. Вельмі яна каля яго пакручвалася. Хацела, відаць, каб узяў яе замуж. Іншы раз, прыязджаючы ў Міханавічы, нават да бацькоў не заходзіла, адразу да яго. Частавала інжынера. Прывозіла выпіўку, закуску. Тым часам інжынер з другой ажаніўся. А яна не ведала і прыехала. Што там было, не ведаю, але рабочыя паўгода рагаталі...

Несцяровіч пра гэта ўжо штосьці чуў. Гэтак жа ўпарта Ізольда дагаджала настаўніку, якога прыслалі ў рускую дзесяцігодку. Нічога не атрымалася, хоць яна так задобрыла кавалера, што той амаль згадзіўся на шлюб. Але ў апошнюю хвіліну перадумаў...

Несцяровіч упэўніваецца, што Ізольда хацела мець інтэлігентнага мужа. На першым часе яна нават пахвалялася: выйдзе за генерала. Але паколькі ў наваколлі не размяшчаліся воінскія часці, якімі б камандавалі генералы, ад мары прыйшлося адмовіцца.

Пасля працяглых пошукаў Ізольда выйшла замуж за станцыйнага змазчыка Мікалая Халюту, які тры ці чатыры гады адсядзеў у турме за тое, што сарваў у вагоне пломбу і выкраў некалькі садовых саджанцаў, якія чыгунка везла для нейкай замежнай краіны.

Несцяровіч ведае Мікалая. Ён з ім вучыўся ў першым класе. Пасля выкліку настаўніка Коля ўставаў і не адказваў ні на адно пытанне. Стаяў і маўчаў. Так і прастаяў увесь першы клас, застаўшыся ў ім на другі год.

Коля — чалавек ціхі, памяркоўны, але бацькі ў яго драпежныя. Вельмі любілі грошы. Відаць, гэта спрыяла ягонай жаніцьбе. Ізольда сама атрымлівала зарплату ды яшчэ і аліменты мела неблагія.

Не жадаючы выйсці з інтэлігенцкага кола, Ізольда і тут не ўдарыла тварам у гразь. Сама паступіла ў педагагічны інстытут, мужа паслала ў вячэрнюю дзесяцігодку. Толькі з гэтага, здаецца, нічога не выйшла.

Цяпер Несцяровіч да Ізольды не адчувае ні любві, ні нянавісці. Шкада толькі мінулага, мар, летуценняў, звязаных з яе вобразам. Бо з Галінай было не так. Ён, бадай, вінаваты перад Галінай. Іх адносіны пачаліся з прэтэнзій і прыдзірак. Ён апёкся на Ізольдзе і раўняў да яе дзяўчат, з якімі знаёміўся. Галі ён аднак падабаўся, і яна не пакінула яго. Пазней яму самому стала страшна, што Галя магла гэта зрабіць. Бо ён гэтага заслугоўваў.

IX

Выніку паездка ў Міханавічы не дала. Трэба шукаць другое выйсце. Зрэшты, навошта шукаць? Тое, што расказаў Андрэенка, сам па сабе харошы факт. І яшчэ падобныя факты ведае Несцяровіч. Колькі разоў ні прыязджаў ён у мястэчка, яго заўсёды лавіла гарэзлівая, пышнацелая крамніца.

— Няўжо не разумееш, хто цябе запрашае? — звужаючы жоўтыя кашэчыя вочы, пытала крамніца.— У некаторых жанчын пачуцці яшчэ не патухлі...

Несцяровіч здагадваўся: запрашае Ізольда. У яе пачуцці ён не верыў. Можа, хацела выхваліцца, што былы муж паранейшаму да яе бегае...

Цяпер ён хоча пабачыць Ізольду. Нават трохі яе прыстрашыць. Яна, магчыма, хоча мець грошы на любоўныя ўцехі. Не атрымаецца. Пасаду дацэнта ён пакіне. У выніку яе аліменты прыкметна зменшацца. Ды і ў суд ён напіша заяву: пры трох дзецях Ізольда хоча за яго кошт раскашаваць.

У мястэчку яшчэ жыве стары сябар Іван Млыноўскі, які працуе ляснічым. Яго сына, падлетка, яны пасылаюць паклікаць Ізольду.

Яна не тое што прыйшла, а, можна сказаць, прыляцела.

— Які ты прыгожы! — усклікнула, убачыўшы Несцяровіча.— Дурная была, што абедзвюма рукамі за цябе не трымалася.

Пачатак як бы абяцаў поспех. На стале ўзнікла бутэлька гарэлкі, сякая-такая закуска. Ізольда прыгубіла чарачку, расчырванелася, яшчэ больш павесялела.

— Праз два гады Вадзім скончыць школу,— гаворыць Несцяровіч.— Куды збіраецца паступаць?

— Не ведаю. Няхай сам рашае...

— Хочаш аграбіць маіх дзяцей — Вадзіма аграбіш...

— Трэба яму новую вопратку справіць, абутак. Твой сын...

У гэтую хвіліну адчыняюцца дзверы, і ў хату ўвальваецца Мікалай Халюта, другі муж Ізольды. Ён раззлаваны да шаленства.

— Усё хвастом круціш! Тайныя спатканні наладжваеш! — лямантуе ён.— Едзь з ім у Мінск. Ні стравы не ўмееш згатаваць, ні сарочку памыць...

Іван асаджвае Мікалая.

— Не крычы. Тут я гаспадар. Да мяне таварыш прыехаў, якога ты хочаш абабраць да ніткі...

— Нічога я не хачу. Я нават нічога не ведаю...

Ізольда падхопліваецца, лашчыцца, прыціскаецца да Мікалая.

— Ён пазваў. Наконт аліментаў. Не хоча плаціць...

Калі Ізольда з Мікалаем пакідаюць хату, Млыноўскі гаворыць:

— Твой сын падказаў. Вадзім. Бачыў майго хлопца.

Душа Несцяровіча поўніцца гневам. Навошта яму прыніжацца? Прасіць літасці ў тарбахватаў? Няхай яны просяць...

X

Кола замкнулася. Несцяровіч зноў у Доме творчасці. Цяпер як вольны казак. Ён можа месяц тут прасядзець, можа больш. Два гады — без лекцый, семінараў — яму вызначана на напісанне доктарскай дысертацыі.

Цяжкі быў год. Усё круцілася нібы ў віры. Адна нечаканасць змяняла другую. Ён, вядома, неўрасценік. Такіх раней называлі іпахондрыкамі. Можа прыдумаць гісторыю, паверыць у яе. Хоць у цяперашнім свеце трымай вуха востра. Гісторыя, з-за якой ён пакутаваў, здараецца на кожным кроку.

Несцяровіч адчувае: адзін адрэзак жыццёвага шляху пройдзены, пачынаецца другі. Дзесяць гадоў прастаяў ён за кафедрай. Шкада, не знайшлося студэнта, які б падрабязна канспектаваў яго лекцыі. Можна было самому пашукаць такога студэнта. Бо ён не толькі паўтараў нешта вычытанае, але іншы раз імправізаваў, выказваючы тое, што нарадзілася ў душы. Як прыдаўся б цяпер Несцяровічу канспект уласных лекцый...

Восень. Стаяць у золаце бярозы; нібы барвова-чырвоныя вогнішчы, свецяць сярод астатніх дрэў асіны. Ціха, аднастайна-таямніча шумяць хвоі.

Даўно пасябраваў з лесам Несцяровіч. Яшчэ ў раннім дзяцінстве. Лес навяваў мары, летуценні, як бы рыхтуючы юнака ў далёкую жыццёвую дарогу. Лес і лячыць можа, супакойваць, уціхамірваць, калі мары не спраўджваюцца.

Вірлівы, пакутлівы быў год, і як узнагарода — лясная цішыня. Падае пажухлы ліст, шасціць пад нагамі. На аголеным цёмным вецці вырасце наступнай вясной новы, зялёны, сведчачы, што жыццё не спыняецца, ідзе на новы круг.

ДЗЕСЯТЫ КЛАС

I

У хліпкім, адліжным студзені тысяча дзевяцьсот сорак чацвёртага года паранены, спісаны з арміі па чыстай, малады, але змарнелы Грыша Ладуценка вярнуўся дадому.

Некалькі месяцаў ён дыбаў з паўпустым рэчавым мяшком з гарадка паблізу Харкава, дзе ляжаў у шпіталі. Армія наступала, фарсіравала Днепр, і ён трымаўся яе тылоў, бо тут лягчэй было пракарміцца.

Са шпіталя ён выпісаўся позняй, але цёплай восенню.